

Jerzy Ostapczuk
Warszawa

**Edycje Ewangeliarza archangielskiego (1092 r.)
na tle wydań innych zabytków piśmiennictwa słowiańskiego**

Pragnienie uzyskania możliwie obiektywnych wyników rozpoczętych już badań tekstologicznych cerkiewnosłowiańskich manuskryptów ewangeliarzy krótkich (Ostapczuk 2010c: 31–45) prowadzonych w oparciu o rękopiśmienne zabytki wymaga wykorzystania autorytatywnych źródeł. Uwzględnienie wszystkich najstarszych zachowanych kodeksów Dobrej Nowiny nie ulega wątpliwości (Скупский 1979: 108), a posłużenie się możliwie największą liczbą jednorodnych typologicznie kodeksów wpłynie pozytywnie na wyniki rozpoczętych już przedsięwzięć i otworzy nowe perspektywy badawcze (Михайловъ 1912: CCLXXII). Prawidłowa interpretacja rękopiśmiennego materiału możliwa jest bowiem tylko w przypadku wykorzystania wszystkich dostępnych rękopisów jednorodnych typologicznie (Алексеев 1988: 28)

O ile dostęp do najmłodszych rękopiśmiennych zabytków nie stwarza większych trudności, o tyle uzyskanie pozwolenia na pracę z najstarszymi manuskryptami *de visu* z wielu powodów jest bardzo trudne. Dotarcie do najstarszego datowanego rękopisu we wschodniosłowiańskiej odmianie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego — *Ewangeliarza Ostromira* — napisanego w latach 1056–1057 i od 1806 r. przechowywanego w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt-Petersburgu (F.п.I.5) jest wręcz niemożliwe. Jego przechowywanie określają szczegółowe, opracowane tylko dla niego reguły. *Ewangeliarz Ostromira* wyjmowany jest z sejfu, gdzie od lat 50. XX w. przechowywany jest w formie rozszytych składek, tylko w celu przeprowadzenia ekspertyz stanu zachowania (Остромирово Евангелие 2010: 9).

W 2007 r., kiedy świętowano 950. rocznicę powstania *Ewangeliarza Ostromira*, niespotykanym wydarzeniem było trzykrotne udostępnienie jego fragmentu

zainteresowanym i wiernym w Sankt-Petersburgu. W dniach 8–9 kwietnia karty 4–5 wystawiono w Ermitażu i w soborze Kazańskim (Остромирово Евангелие 2010: 7). Powtórnie kilka fragmentów *Ewangeliarza*, wśród których były karty z miniaturami, najciekawszymi inicjałami oraz kolofonem kopisty Grzegorza, zaprezentowano 29 października na wystawie rękopisów podczas międzynarodowej konferencji w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej.

O znaczeniu *Ewangeliarza Ostromira* wiedziano od samego początku. Od momentu jego przekazania do biblioteki jej dyrektor A. N. Olenin i kierownik zbioru rękopisów A. I. Ermolaev zainteresowali się historią zabytku. Chcąc uchronić tę cenną pamiątkę dla potomnych, A. I. Ermolaev sporządził rękopiśmienną kopię zabytku. Do dziś jest ona przechowywana w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej pod sygnaturą F.I.55. Roboczy egzemplarz *Ewangeliarza* został skopiowany „linia do linii, litera do litery z uwzględnieniem wszystkich liter nadpisanych oraz elementów kompozycji rękopisu” (Крушельницкая 2010: 19). Była to pierwsza kopia wykonana, żeby umożliwić uczonym prowadzenie badań, zachowując jednocześnie oryginał w nienaruszonym stanie. Autora wiernej kopii zabytku, A. I. Ermolaeva, można nazwać prawdziwym strażnikiem zabytku, ponieważ autorzy pierwszych prac poświęconych *Ewangeliarzowi Ostromira* nie musieli korzystać z oryginału, lecz z jego wiernej kopii (Крушельницкая 2010: 19).

Od 1828 r. następcą A. I. Ermolaeva był A. Ch. Vostokov, który w 1843 r. po raz pierwszy opublikował tekst¹ *Ewangeliarza Ostromira* (Востоковъ 1843²). Edycja ta oceniona została jako wzorcowa (Алексеев 2010: 45). Kształt liter³ cyrylickich podobny jest w niej do oryginalnych (Крушельницкая 2010: 20). W 1853 r. V. Hanka wydał w Pradze pierwszą zagraniczną edycję *Ewangeliarza* (Hanka 1853) przygotowaną w oparciu o pracę A. Ch. Vostokova (Крушельницкая 2010: 21). Przedstawił w niej tylko tekst ewangeliczny ułożony nie według czytań liturgicznych, lecz według czterech Ewangelistów (Hanka 1853: IV, VI). Także inni uczeni (np. F. I. Buslaev, I. I. Sreznevski, P. J. Šafařík, V. I. Ščerkin) nie korzystali z oryginału⁴, lecz z pierwszej edycji tekstu *Kodeksu Ostromira* (Крушельницкая

¹ Oprócz cerkiewnosłowiańskiego tekstu Ewangelii w dolnej części kart podano także tekst grecki Dobrej Nowiny. Został on sztucznie opracowany przez A. Ch. Vostokova (w oparciu o dwa greckie wydania) w taki sposób, by dokładnie odpowiadał słowiańskiemu przekładowi Dobrej Nowiny *Ewangeliarza Ostromira* (Востоковъ 1843: VII).

² Wydanie to zostało przedrukowane w 1964 w serii Monumenta Linguae Slavicae Dialecti Veteris Fontes et Dissertationes (eds. R. Aitzemüller, J. Matl, L. Sadnik, vol. 1, Wiesbaden 1964) oraz w 2007 r. (Остромирово Евангелие 1056–1057). Przedrukowywane są głównie publikacje, które nie utraciły swej wartości naukowej (Жуковская 1981: 50).

³ A. Ch. Vostokov wykorzystał przygotowaną przez P. I. Keppena czcionkę, którą w 1827 r. wydrukowano 12 czytań ewangelicznych *Ewangeliarza Ostromira* (Востоковъ 1843: VI).

⁴ Jedynie V. V. Stasov, który zajmował się rękopisami iluminowanymi, zmuszony był do posługiwania się oryginałem *Ewangeliarza Ostromira* (Крушельницкая 2010: 21–22).

2010: 21), którym posługiwano się jeszcze pod koniec XX w. (Славова, Добрев 1995: 89). Dwa kolejne wydania z lat 1882 i 1889, tym razem fotolitograficzne, sfinansowane przez I. K. Savinkova (Савинковъ 1889), przyczyniły się do ponownego zwiększenia popularności zabytku. Umożliwiły one prowadzenie badań z zakresu jego paleografii. W 900. rocznicę ukończenia *Ewangeliarza Ostromira* postanowiono wydać to faksymile zabytku. Ideę tę zrealizowano dopiero w 1988 r. przy pomocy Wydawnictwa Patriarchatu Moskiewskiego (Остромирово Евангелие 1056–57). Jest to obecnie wierna kopia *Ewangeliarza* (Крушельницкая 2010: 23). Uczeni zainteresowani badaniem *Kodeksu Ostromira* są odsyłani do tego właśnie wydania (Остромирово Евангелие 2010: 9). Pozwala ono na bezpieczne przechowywanie zabytku w sejfie w nienaruszonym stanie.

Na XI w. datowany jest *Ewangeliarz koronacyjny z Reims*. Cyrylicka część *Ewangeliarza* przechowywana jest w Bibliotece Miejskiej w Reims we Francji (nr 91). Po raz pierwszy została ona opublikowana przez B. Silvestrego w 1843 r., a więc zaledwie osiem lat po ponownym odnalezieniu (Билярскій 1848: III, 24), zaś po raz drugi przez tego samego wydawcę w 1852 r. (Silvestre 1843, 1852)⁵. Zdaniem I. Paplonskiego ostatnie paryskie wydanie „przedstawia rękopis tak, jak on wygląda <...>, kolorystyka odpowiada oryginałowi i nie posiada najmniejszych opuszczeń <...> jest to najwierniejsze z możliwych faksymili” (Паплонскій 1848: 108). W połowie XIX w. faksymile to w słowiańskiej literaturze nie miało sobie równych (Билярскій 1848: 57). Niestety oba litograficzne wydania⁶ zawierały jednak błędy⁷ (Соболевский 1887: 144–145; КМЕ, t. 3: 456), które zostały wymienione w publikacjach G. Filimonova (Филимоновъ 1874: 25–27) i J. Łosia (1886: 478–486). Wykaz błędów wydania B. Silvestrego podała także L. P. Żukovska (Жуковская 1978: 11–14). J. Łoś (1886) sprawdził z oryginałem części cyrylicką i głagoliczną *Ewangeliarza*. Współcześnie, mimo istnienia edycji XX-wiecznych (Жуковская 1978; Rott-Żebrowski 1985), do badań wykorzystywane jest heliograficzne wydanie *Ewangeliarza koronacyjnego z Reims* z 1899 r. autorstwa L. Légera⁸ (Евангелие от Иоанна: 81 (III, pag.); Ostapczuk 2010a: 240). O tej edycji w 1900 r. V. A. Francev⁹ napisał: „*Ewangeliarz z Reims* ukazał się

⁵ Wydania te zawierały także datowaną na XIV w. część głagoliczną, którą w transkrypcji cyrylickiej opublikował V. Hanka (1846).

⁶ W oparciu o otrzymany w 1844 r. od hrabiego S. S. Uvarova egzemplarz wydania B. Silvestrego (Францевъ 1900: 143–144) wydanie *Ewangeliarza z Reims* przygotował V. Hanka (1846). Dokładniej o tym wydaniu zob. Билярскій 1848: 91–98; Францевъ 1900: 145–150.

⁷ L. P. Żukovska napisała o nich: „francuski litograf powiększał zapewne <...> kształt liter <...> w innych miejscach tworzył wręcz fantastyczne formy liter” (Жуковская 1981: 53).

⁸ Recenzję tej edycji opublikował V. Jagić (1899: 635–636). Wydanie to wg V. G. Pucki jest zdecydowanie bliższe oryginałowi, aniżeli to z 1843 r. (Пуцко 1995: 579).

⁹ Więcej o historii XIX-wiecznych wydań *Ewangeliarza z Reims* zob. Францевъ 1900: 126–155.

w końcu w takim wydaniu, którego od dawna oczekiwano w kręgach naukowych” (Францевъ 1900: 126), zaś wierność z oryginałem potwierdził następującym zdaniem: „zainteresowani badaniami tego zabytku nie muszą już odbywać podróży do Reims” (Францевъ 1900: 155).

Ewangeliarz turowski datowany na XI w. i przechowywany w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie (f. 19, 1) już w XIX w. trzykrotnie opublikowany był w całości¹⁰ (Тárovское Евангеліе 1868; Гильдебрандтъ 1869; Срезневскій 1874: 105–136). W pierwszym wydaniu błędnie zrobiono paginację kart, którą poprawiono w kolejnej publikacji tekstu (Тот, Хоргоши, Хорват 1978: 182). Trzecie wydanie tekstu *Ewangeliarza turowskiego*, uważane za cenne, uznano jednak za niezbyt dokładne (Тот, Хоргоши, Хорват 1978: 182). Obecnie uczeni wykorzystują do badań edycje z XIX w. (Евангеліе от Иоанна: 78 (III.pag.)) lub XX w. (Богданова 1985: 74–100 (zob. Ostarczuk 2010a: 233)). W latach siedemdziesiątych XX w. opublikowane zostały zdjęcia wszystkich kart *Ewangeliarza turowskiego* (Тот, Хоргоши, Хорват 1978: 239–358).

Na inny cyrylicki zabytek — *Księgę Sawy* — w 1866 r. zwrócił uwagę I. I. Srezniewski. Przechowywana jest ona obecnie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie (zbiór Drukarni Synodalnej, nr 14), a główną jej część datuje się na XI w.¹¹ W 1867 r. I. I. Srezniewski opublikował trzecią część zabytku (f. 154–165) (Срезневскій 1867: 44–57), zaś rok później drugą (Срезневскій 1868: 1–154). Z jego pracy korzystali V. Vondrák i V. Jagić (1881: 580–612), G. A. Voskresenski, V. V. Stasov czy F. I. Buslaev (Саввина книга 1999: 11). Kolejny raz *Księgę Sawy* opublikował w 1903 r. V. N. Ščerkin (Щепкинъ 1903¹²). Wydanie to, które m.in. pod względem edycji tekstu kodeksu przewyższało poprzednie (Саввина книга 1999: 11), przyczyniło się do wzrostu zainteresowania tym zabytkiem. W licznych pracach znajdują się odsyłacze do stron pracy V. N. Ščerkina, ponieważ autorzy nie musieli korzystać już z oryginału (Саввина книга 1999: 12). To naukowe wydanie zastępowało im rękopis (Каринскій 1914: 206). Porównanie omawianej edycji *Księgi Sawy* z jej oryginałem w 1914 r. opublikował N. M. Karinski (Каринскій 1914: 206–214). Niestety owa errata charakteryzowała się wyjątkową niepełnością (Саввина книга 1999: 12). Nie ulega wątpliwości, iż do 1999 r. było to najważniejsze wydanie tekstu *Księgi Sawy*, z której

¹⁰ Rękopis ten, podobnie jak i inne, publikowano także fragmentami, np. Срезневскій 1868: 168–172.

¹¹ *Księga Sawy* składa się z czterech części, które datowane są na: I-sza: XIII w. lub kon. XIII — pocz. XIV w. (f. 1–24); II-ga: XI w. (f. 25–153); III-cia: kon. XI lub kon. XI — pocz. XII (f. 154–165); IV-ta: XI w. (f. 166) (Саввина книга 1999: 39; Темчин 2010: 78–79).

¹² Recenzja tej pozycji zob.: Vondrák 1908: 145–147. Wydanie to przedrukowano w 1959 r. w Grazu.

korzystali uczeni¹³ (Славова, Добрев 1995: 89; Евангелие от Иоанна: 71 (III. pag.)). Jednak w 1999 r. ukazało się fototypiczne¹⁴ wydanie zabytku (Саввина книга 1999) zawierające także edycję tekstu, które wykorzystywane jest wspólnie do badań (Темчин 2010: 71–98; Ostapczuk 2010a).

Najstarszy głagolicki ewangeliarz krótki — *Kodeks Assemaniego*, datowany na XI w. i przechowywany w Bibliotece Watykańskiej (Slav. 3) — doczekał się licznych wydań. Pierwsze edycje, podobnie do najstarszych cyrylickich zabytków, publikowano już w XIX w.: głagolicą przez F. Račkiego (1865) i łacinką przez I. Črnčicia (1878). Należy podkreślić, iż drugie wydanie było „poprawką” pierwszego (Сперанский 1899: 51), ale także ono zawierało niestety błędy i zdaniem J. Kurza (1955: VIII–IX) jest niewiarygodne. W XX w. faksymilowe wydania *Kodeksu Assemaniego* opublikowali również J. Vajs i J. Kurz (1929) oraz V. Ivanova-Mavrodinova i A. Džurova (Иванова-Мавродинова, Джурова 1981a). Pojawiła się również edycja J. Kurza (1955)¹⁵, w której znalazła się cyryliczna transkrypcja głagolickiego tekstu. Właśnie to wydanie *Kodeksu Assemaniego* stanowiło podstawę dla większości badań zabytku prowadzonych w drugiej połowie XX w. (por. Славова, Добрев 1995: 89; Евангелие от Иоанна: 77 (III. pag.); Ostapczuk 2010a).

Śród innych¹⁶ głagolickich kodeksów należałoby wskazać datowany na XI w. i przechowywany w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt-Petersburgu *Kodeks zografski* (Glag. 1; f. 2–40, 58–288¹⁷). W 36 lat po odnalezieniu zabytku i 19 po tym jak opuścił on św. Górę Atos, tekst ten w 1879 r.¹⁸ opublikował V. Jagić

¹³ We wstępie do wydania *Księgi Sawy* z 1999 r. czytamy: „do 1981 roku nie posiadamy wiarygodnych świadectw bezpośredniego wykorzystania przez uczonych oryginału, w najlepszym wypadku specjaliści ograniczali się do krótkiego przeglądu rękopisu” (Саввина книга 1999: 12).

¹⁴ Zdjęcia *Księgi Sawy* opublikował także T. A. Lysa g h t (1960).

¹⁵ Wydania J. Vajsa i J. Kurza z 1929 r. oraz J. Kurza z 1955 r. doczekały się kilku recenzji, m.in.: J. H a m m a („Slovo”, 6–8 (1957)); F. M a r e š a („Slavia”, 26 (1957)); W. W e i n g a r t a („Byzantinoslavica”, 1 (1929)), J. V a š i c y („Listy Filologické”, 79 (1956)) czy M. V e y ’ a („Bulletin de la Société de linguistique de Paris”, 52 (1956), 2).

¹⁶ Wskazane wcześniej ewangeliarze (*E. Ostromira*, *E. turowski*, *Kodeks Assemaniego*, *Księga Sawy*) to lekcjonarze krótkie. Typologiczna klasyfikacja części cyrylickiej *Ewangeliarza koronacyjnego z Reims* nie jest formalnie możliwa. Zawiera ona bowiem tylko czytania z menologionu, które występują we wszystkich typach lekcjonarzy (pełnych, krótkich i ultrakrótkich). Jednak pod względem tekstologicznym fragmenty ewangeliczne tego rękopisu są bliskie wschodniosłowiańskim aprakosom pełnym (B l á h o v á 1995: 593–600). Następny omawiany rękopis — *Kodeks zografski*, zawierający tekst czterech ksiąg Dobrej Nowiny w powszechnie przyjętym porządku — jest czteroewangelią.

¹⁷ Pozostałe części *Kodeksu zografskiego* datowane są na: XII w. (f. 41–57 (jest to palimpsest z XI w.) i XIII w. (f. 289–304) (Сводный каталог 1984: 59).

¹⁸ N. K. Grunski wspominał o istnieniu fotograficznego wydania *Kodeksu zografskiego* przygotowanego przez Piotra Sevastjanova w 1857 r. (Грунскі й 1907: 9) (czasami podawana jest

(1879)¹⁹ — edytor wzorcowych wydań zabytków w II poł. XIX i pocz. XX w. Wprowadzony w ten sposób do obiegu naukowego tekst *Kodeksu* zawierał niestety błędy²⁰, o których tylko czasami wspominało się w recenzjach²¹ (zob. Moszyński 1961: 6–7 (przypisy nr 7–12)). Ponieważ nie doczekały się one pełnego zestawienia, w 1958 r. L. Moszyński porównał edycję *Kodeksu zografskiego* z oryginałem. Wyniki badań opublikował w pracy *Ze studiów nad rękopisem Kodeksu Zografskiego*. Zdaniem tego językoznawcy wcześniej wykazane poprawki obejmują nieliczne błędy i niedociągnięcia wydawców (Moszyński 1961: 7–8).

Jako przykłady nieścisłości tekstologicznej edycji *Kodeksu zografskiego* wskażemy trzy miejsca. Tekst Modlitwy Pańskiej w Mt 6,11 V. Jagić zrekonstruował w następującej formie xl^{mb}β na, ´ nas[to]• , t[i]i (Jagic 1879: 145), zaś zdaniem L. Moszyńskiego powinien on wyglądać następująco — xl^{mb}β na, ´ nas[to]• , t[ago dne], ponieważ „litery wzięte w klamry są wydrapane, ale jeszcze czytelne” (Moszyński 1961: 122–123). Dla J 6,17 V. Jagić (1879: 145) podał następujący tekst: i v´l^{mb}jβ, e vβ galice, ^{mb}d^{mb}axō na onβ polβ mor^{mb}, skąd rzeczownik galicæ został wprowadzony do leksykonów języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Przeprowadzona przez L. Moszyńskiego weryfikacja tekstu oryginału oraz innych rękopiśmiennych Ewangelii wskazała, iż także w *Kodeksie zografskim* występuje forma ladiæ (Moszyński 1961: 6 (przypis 2) i 130). J 19,3 w edycji V. Jagicia jest czasownik ποχοædaaxø (kβ nemυ) (Jagic 1879: 170), jednak w rękopisie, jak zauważył L. Moszyński (1961: 131), jest pri xoædaaxø.

Po zakończeniu żmudnego porównania edycji *Kodeksu zografskiego* z oryginałem L. Moszyński zasugerował wprowadzenie zmian w wielu miejscach²². Szczegółowy wykaz błędów i miejsc wątpliwych zajął 74 strony (Moszyński 1961: 24–98). Nie ulega więc wątpliwości, iż weryfikacja wydania *Kodeksu zografskiego* z rękopisem była konieczna, ponieważ właśnie edycję zabytku autorstwa V. Jagicia wykorzystują badacze do dziś (Славова, Добрев 1995: 89; Евангелие от Иоанна: 62 (III.pag.)).

błędnie data 1875 r.). Były to jednak tylko najprawdopodobniej zdjęcia rękopisu, które zrobiono podczas pierwszej podróży P. Sevastjanova na św. Górę Atos w latach 1857–1858.

¹⁹ W 1954 r. opublikowano w Grazu fototypiczny przedruk *Kodeksu zografskiego* autorstwa V. Jagicia, w serii Editiones monumentorum slavlicorum veteris dialecti.

²⁰ N. K. Grunski o wydaniu *Kodeksu zografskiego* przez V. Jagicia napisał, że sprawdzenie wydania z oryginałem uznano za niezbędne (Грунскі і 1907: 1).

²¹ Recenzje autorstwa M. Kolosova, J. Gebauera czy J. Jirečka, w przeciwieństwie do prac N. K. Grunskiego (Грунскі і 1907: 2–8) i J. Kurza (1930: 465–489 i 673–696; 1932: 385–424), ograniczyły się tylko do ogólnych uwag (Moszyński 1961: 6).

²² L. Moszyński podkreślił, iż ilość błędów w edycji V. Jagicia zależy od charakteru tekstu, tzn. na 270 kartach znalazł 50 ważniejszych błędów, zaś na późniejszej wstawce z 17 kart 34 błędy (Moszyński 1961: 22).

W centrum zainteresowań uczonych pozostawały nie tylko te najstarsze²³ i najważniejsze rękopiśmienne kodeksy Ewangelii. Zwracali oni swą uwagę także na nieco późniejsze manuskrypty (od XII w. do XV w.).

Jako przykłady edycji XII-wiecznych rękopisów można przytoczyć: *Ewangelię halicką*²⁴ opublikowaną w 1883 r. przez archimandrytę Amfilochiusza (Амфилохий 1882, 1883a, 1883b); *Ewangeliarz Mirostawa* (Muzeum Narodowe w Belgradzie, nr 1538 oraz Rosyjska Biblioteka Narodowa w Sankt-Petersburgu, Ф.п.І. 83; 1180–1190 r.) opublikowany w 1897 r. przez Lj. Stojanowicia (Стојановић 1897; najnowsza edycja zob.: Родић, Јовановић 1986); *Fragment hradecki* (Muzeum Narodowe w Pradze, 1 Dc 2/5, II poł. XII w.) opublikowany w 1854 r. przez V. Hankę (1854: 65–70; najnowsza edycja zob.: Ostapczuk 2010b: 47–55).

Z rękopisów XIII-wiecznych można wymienić: *Ewangelię popa Dobrejszy* (Biblioteka Narodowa św. św. Cyryla i Metodego w Sofii, nr 17, I poł. XIII w.) (Цоневъ 1906); *Ewangeliarz z Wracy* (Biblioteka Narodowa św. św. Cyryla i Metodego w Sofii, nr 19 (199), XIII w.²⁵) (Цоневъ 1914); fragment ewangeliarza z Biblioteki Narodowej św. św. Cyryla i Metodego w Sofii nr 26 (397) (I poł. XIII w.) (Páta 1915); tzw. *Karty ze Svrljig* (Archiwum Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk w Belgradzie, nr 63, czteroewangelia z II poł. XIII w. (6 f.) i aprakos z 1279 r. (4 f.); 10 f.) (Милићевић, Шафарик 1866: 244–264; Ильинскій 1906: 1–32)²⁶.

Spośród zabytków datowanych na przełom XIV i XV w. można wymienić opublikowaną w 1864 r., kiedy znajdowała się jeszcze w Bibliotece Narodowej w Belgradzie (nr 112), przez Đ. Daničića (Даничић 1864) bośniacką

²³ W II poł. XIX i na początku XX w. opublikowano także wiele innych cennych zabytków Ewangelii datowanych na XI w., np.: 1) głagoliczką *Ewangelię mariańską* (Rosyjska Państwowa Biblioteka w Moskwie, zbiór Grigorowicza nr 6 (171 f.) i Austriacka Biblioteka Narodowa w Wiedniu nr 146 (2 f.)) — V. Jagić (1883); 2) głagolickie *Karty ochrydzkie* (Państwowa Naukowa Biblioteka w Odessie, nr 1/2 (532), XI w., 1,5 f.) — N. K. Grunski (Грунскій 1906) i G. A. Plinski (Ильинскій 1915), zaś fototypiczne i cynkograficzne odbicia karty zachowanej w całości opublikował L. Geitler (1883); 3) *Karty Kuprijanova* zwane także nowogrodzkimi (Państwowa Biblioteka Publiczna w Sankt-Petersburgu (Ф.п.І. 58, XI w., 2 f.) — I. I. Sreznevski (Срезневскій 1868), F. W. Kaminski (Каминский 1923), M. Weingart (1949) oraz A. Minčeva (Минчева 1978); 4) *Karty Undolskiego* (Rosyjska Biblioteka Narodowa w Moskwie, zbiór V. M. Undolskiego (ф. 310), nr 961, II poł. (kon. ?) XI w., 2 f.) — I. I. Sreznevski (Срезневскій 1868), E. F. Karski (Карскій 1904, przedruk w 1962 r.), G. A. Plinski (Ильинскій 1905), S. Romancki (Романски 1945), M. Weingart (1949) oraz A. Minčeva (Минчева 1978).

²⁴ Państwowe Muzeum Historyczne w Moskwie, zbiór Synodalny 404, 1144 r. i XIV w. (f. 229–260).

²⁵ O góźnych datacjach *Ewangeliarza z Wracy* zob. Цоневъ (1910: 19–20 (nr 19)), Георгиевски (1979: 57 (nr 24)), Христова, Караджова, Икономова (1982: 72); Евангелие от Иоанна: 77 (III. pag.); Дограмаджиева (2000: 4).

²⁶ Najnowsza edycja (zawierająca także dwa wcześniejsze) zob. Родић 1995.

Czteroewangelię²⁷ nikolską (obecnie Biblioteka Chester Beatty w Dublinie, W 147, kon. XIV — pocz. XV w. 1+175+1 f.).

Przedmiotem zainteresowań uczonych były nie tylko manuskrypty przechowywane w bibliotekach wielkich miast (Belgrad, Moskwa, Sofia, Sankt-Petersburg, Praga). Na szczególną uwagę zasługują publikacje rękopisów przechowywanych w trudno dostępnych miejscach. Dotarcie do nich wiąże się, także współcześnie, z długą i uciążliwą podróżą. Takim przykładem może być *Ewangeliarz z monasteru Putna* (obecnie Rumunia) datowany na (kon.) XIII w. (nr 114), który został wydany przez profesora Uniwersytetu w Czerniowcach E. Kałużniackiego (1888). Wstępna weryfikacja umieszczonych na końcu odbitek trzech kart²⁸ rękopiśmiennych z edytowanym tekstem wskazała na istnienie między nimi kilku różnic²⁹. Dopiero podczas pobytu autora artykułu w monasterze Putna w 2010 r. z błogosławieństwa archimandryty Melchisedeka udało się przeprowadzić weryfikację *de visu* zabytku oraz potwierdzić tekst opublikowanych kart. Porównanie publikacji E. Kałużniackiego z oryginałem lekcjonarza wykazało istnienie zdecy-

²⁷ O ile badacze interesowali się czteroewangeliami, lekcjonarzami pełnymi i krótkimi, o tyle do dziś nie został wydany tekst żadnego z nielicznych zachowanych aprakosów ultrakrótkich.

²⁸ W edycji E. Kałużniackiego umieszczone zostały przedstawienia kart 42r (tabula I), 65r (tabula II), 66r (tabula III). W późniejszych pracach publikowane były karty 65r (Popescu 1962: 114; Brătulescu 1966: 464; Занаско 1995: 255) oraz 89r (Popescu 1962: 115).

²⁹ Wykaz różnic przedstawia się następująco:

Miejsce (karta, kolumna, linia) i tekst w rękopisie

42a5–6 k nemu uçeni ki svoæ

42a11–12 vo istinu uçi, i

42a15–16 uubo

42a22–23 i r^q

42a26 Sbrajß

42b14–15 n^mki i

42b21 dast´ i dast´ i

42b23 i egdaæe

42b25 i posla

65a6–7 i egda

65a17–18 i ty

65a27 i vBjdast´

65a28–65b1 skryvaotæ? i skryvai te^s

65b9 ni çerv´e

66b3–4 i moæe, i

66b16 n^m rci

Tekst i miejsce (strona, linia) w edycji E. Kałużniackiego

k nemu *uçeni ki svoæ* (78,7) (tekst zapisany między gwiazdkami poświadczają inne rękopisy, lecz miał być opuszczony w *Ewangeliarzu z monasteru w Putnie*)

vo istinu uçi, i (78,9)

uubo (78,10)

reçe (78,12)

Sbraj´ (78,13)

n^mkyi (79,2)

i dast´ i (79,4)

egdaæe (79,5)

posla (79,5)

egda (124,16)

ty (124,19)

vBjdast´ (125,3)

skryvai te^s (125,3)

ni çerv´e (125,5–6)

moæe, i (127,5)

ne rci (127,9)

dowanie więcej nieścisłości między edycją a rękopisem. Jedyne do dziś wydanie *Ewangeliarza z monasteru w Putna*, zawierające niestety błędy, wykorzystywane jest do badań także współcześnie (Евангелие от Иоанна: 81 (III.pag.); Ostapczuk 2010a³⁰).

Publikowane edycje rękopiśmiennych zabytków nie tylko pozwalają na zachowanie ich oryginałów w nienaruszonym stanie (Эрастов 1981; Неборский 1995: 61), ale również (a może przede wszystkim) umożliwiają uczonym kontynuowanie badań (np. w zakresie tekstologii czy analizy językowej) niedostępnych już (zaginionych bądź zniszczonych) oryginałów manuskryptów. Za przykład posłużyć mogą Nowy Testament metropolity Aleksego z XIV w. (Новый Заветъ 1892); *Spiskie fragmenty* cyrylickie z XII–XIII w. (Miškovič, Pogorielov 1929: 80–87) czy zaginiony fragment ewangeliarza z Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (kon. XI — I poł. XII w. (Будиловичъ 1882: 177–189)). Wykaz niezachowanych dziś manuskryptów Ewangelii podał M. Garzaniti (2001: 581–584). Stan zachowania wielu z przechowywanych w rękopiśmiennych zbiorach manuskryptów nie pozwala już na badanie ich *de visu*. Wraz z upływem czasu liczba takich zabytków będzie oczywiście wzrastać. Dlatego też każda publikacja, nie tylko tych najstarszych, lecz i młodszych, rękopiśmiennych tekstów w jakiegokolwiek formie, przyczynia się do trwałego zabezpieczenia stanu fizycznego manuskryptu i jest, obok pełnego jego opisu, najlepszym sposobem jego zachowania³¹ dla potomnych (Кукушкина 1981: 34).

Zdaniem A. A. Alekseeva wszystkie edycje cerkiewnosłowiańskich zabytków z II poł. XIX w. i początku XX w. zawierają błędy, zaś aparat krytyczny³² badań tekstologicznych jest mało precyzyjny (Алексеев 2003: 53). L. Moszyński, który wskazał na błędy w edycji tekstu *Kodeksu zografskiego*, stwierdził: „można przypuszczać, że gdyby skontrolować w ten sposób wdania innych tekstów, wyniki byłyby podobne” (Moszyński 1961: 131). Dokładna edycja cerkiewnosłowiańskich zabytków już dawno była uznawana za sprawę pierwszoplanową (Каринский 1914: 213).

Niestety nawet w najnowszych wydaniach cerkiewnosłowiańskich rękopisów zdarzają się błędy, np. w postaci opuszczonych w całości kart. Przykładem może być edycja *Euchologium treskaweckiego* z Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (nr 932) (Трескавечки еухологиум 2000). W drugiej części (strony 167–300)

³⁰ Kolacjonowanie liturgicznych czytań z Ewangelii w okresie Paschalnym na potrzeby pracy Ostapczuk 2010a zostało ukończone w 2007 r.

³¹ M. V. Kukuškina w odniesieniu do faksymilowego wydania *Latopisu Radziwiłłowskiego* napisała: „to kolorowe wydanie przedłuży życie rękopisu w sensie dosłownym i przenośnym, poszerzy krąg badaczy jego unikalnych miniatur” (Кукушкина 1981: 35).

³² Zdaniem A. A. Alekseeva najlepszy jakościowo aparat krytyczny reprezentuje wydanie *Księgi Rodzaju* A. V. Michajlova z 1912 r. (Алексеев 2003: 53).

zawierającej cyrylicką edycję zabytku pominięta została jedna karta (Moszyński 2003: 149–150).

Fakt istnienia błędów i pomyłek w edycjach poszczególnych rękopisów nie umniejsza ich znaczenia³³ (Moszyński 1961: 131). Publikacja tekstu każdego zabytku jest trudnym i pracochłonnym przedsięwzięciem (Каринский 1914: 213), a „opór materii bywa czasami rzeczywiście niemały” (Moszyński 2003: 149). Wydania rękopiśmiennych zabytków w innej formie niż faksymilowej bardziej narażone są na powstanie błędów (Князевская 1981: 119). Wymagają bowiem wykorzystania niekiedy specjalnie przygotowanej czcionki, a następnie ręcznego wprowadzenia tekstu rękopiśmiennego (nawet przez kilka osób) do programu komputerowego (Жуковская 1981: 48). W przeszłości, kiedy praca w drukarni wyglądała zupełnie inaczej, zdarzało się, iż z przygotowanych już matryc wypadały litery (Каринский 1914: 213). Niektóre kolejne edycje rękopisów były podejmowane w konkretnych celach. Wśród nich należy wymienić np. wierniejsze oddanie tekstu oryginału czy przedstawienie go z podziałem na słowa (co niemożliwe jest w wydaniach faksymilowych). Zdaniem A. O. Knjazevskiej wydania rękopiśmiennych zabytków, w których tekst przedstawiony jest we współczesnej szacie graficznej, są bardziej przystępne dla większości uczonych (Князевская 1981: 119).

Szczególne znaczenie dla badań rękopiśmiennych zabytków posiadają wydania faksymilowe. Jednak przygotowanie takich publikacji wiąże się ze sprostaniem bardzo wygórowanym wymaganiom³⁴, które dotyczą możliwie dokładnego odwzorowania (pod każdym względem) wyglądu i stanu rękopisu, wymiarów poszczególnych kart i kolorów³⁵, w tym także okładki (Эрастов 1981: 63, 64). Tylko w takich wydaniach możliwe jest obiektywne i w maksymalnie pełny sposób (Эрастов 1981: 64) uwzględnienie wielu cech³⁶ publikowanego zabytku, co jest niezbędne dla badań prowadzonych przez paleografów³⁷ czy historyków

³³ Tak o wydaniu *Ewangeliarza z Reims V*. Hanka napisał V. A. Francev: „Wydanie przez Hanke *Ewangeliarza z Reims* <...> przyniosło niewątpliwą korzyść: spowodowało, iż zabytek ten stał się łatwo dostępny i bardzo znany, co z kolei zachęciło do rozpoczęcia nowych badań” (Францевъ 1900: 150).

³⁴ O problemach związanych z retuszowaniem zdjęć w faksymilowych edycjach zob. Жуковская 1981: 53–55.

³⁵ L. P. Žukovska wskazała, iż głównie w badaniach historyków sztuki niezbędne jest dokładne odwzorowanie kolorów rękopisu (Жуковская 1981: 49). Dlatego też w faksymilowym wydaniu manuskryptów iluminowanych (posiadających szeroką gamę kolorów) należy wykorzystać odpowiednią ilość barw, by nie utracić najmniejszej informacji o oryginale (Эрастов 1981: 64).

³⁶ O. A. Knjazevska stwierdziła, że we wstępach obok wyników badań powinny się też znaleźć informacje o cechach rękopisu. Ich przedstawienie w edycji nie jest możliwe (Князевская 1981: 121).

³⁷ Wydania tekstów rękopiśmiennych zawierające zaledwie kilka fotografii dla badań paleograficznych nie mają, zdaniem N. M. Karinskiego, większego znaczenia (Каринский 1914: 213).

sztuki³⁸ (np. dokładne odwzorowanie barw miniatur) (Князевская 1981: 120; Алексеев 1988: 27). Tak więc tylko faksymilowe wydania mogą odzwierciedlać faktyczny stan publikowanych zabytków (Князевская 1981: 119; Кукушкина 1981: 34). Rękopis posiadający przygotowaną w ten sposób edycję bardzo rzadko będzie udostępniany do badań *de visu*, ponieważ większość badaczy nie będzie musiała pracować z oryginałem (Жуковская 1981: 48).

Przed autorami zarówno wydań faksymilowych, jak i publikacji zawierających jedynie edycję tekstu³⁹ stoi to samo bardzo ważne zadanie: możliwie najwiernejsze odwzorowanie rękopisu, które ma zastąpić oryginał (Князевская 1981: 119; Неборский 1995: 61), umożliwiając zachowanie zabytku dla potomnych (Жуковская 1981: 48; Эрастов 1981: 63; Алексеев 1988: 28). Powinno ono także przyczynić się do popularyzacji drogocennych manuskryptów (Жуковская 1981: 48; Кукушкина 1981: 35) i otworzyć nowe drogi dla badań naukowych⁴⁰ (Алексеев 1988: 28). Publikacja rękopiśmiennych zabytków jest realizacją konkretnych zadań także względem adresatów — uczonych (Князевская 1981: 119). Faksymilowe wydania (nawet czarno-białe) i edycje rękopiśmiennych zabytków wykorzystywane są bowiem przez różnych specjalistów (Лихачев 1981: 252). Wszystkie publikacje manuskryptów powinny znajdować się w specjalistycznych bibliotekach i czytelniach zbiorów rękopiśmiennych (Жуковская 1981: 60–61).

Niestety niektóre faksymilowe wydania ze względu na cenę zakupu są niedostępne w wielu ośrodkach naukowych. Przykładem może być opublikowane w 1912 r. faksymile *Ewangeliarza archangielskiego z 1092 r.*, które już w chwili wydania⁴¹ kosztowało 1/5 wartości rękopisu⁴² (Возняк 1913: 238; Карский

³⁸ A. O. Knjazevska wskazała, iż dwa różne wydania *Psalterza bolońskiego*: V. Jagicia (1907) i faksymilowe (Дуичев: 1968) wykorzystywane są przez różnych uczonych. Do pierwszego sięgają głównie lingwiści, zaś z drugiego korzystają historycy sztuki i paleografowie (Князевская 1981: 120).

³⁹ Bardzo istotne jest, żeby nie zniekształcić zapisu w oryginale i nie zinterpretować wątpliwego odczytu jako jedynie możliwego (Жуковская 1981: 49).

⁴⁰ Tylko publikacja tekstów poszczególnych rękopiśmiennych kodeksów daje możliwość przedstawienia szczegółowej charakterystyki danego zabytku, tzn. jego ortografii, cech paleograficznych, fonetyki czy ornamentacji (Алексеев 1988: 27), co z kolei umożliwi czasami także szczegółową datację zabytku (Lunt 1982: 215–232).

⁴¹ Faksymilowe wydanie z 1912 r. *Ewangeliarza archangielskiego* na aukcji 11 grudnia 2010 r. wyceniono na 40000–50000 rubli (zob. edycja online <http://www.auction-imperia.ru/auc-9-small.pdf> (strona 62 (nr 160)) [dostęp: 01.02.2012] oraz http://www.auction-imperia.ru/book/9_8.htm [dostęp: 01.02.2012]).

⁴² *Ewangeliarz archangielski* początkowo (na podstawie błędnej datacji na 1192 r.) wyceniono na 400 rubli. Archimandryta Amfilochiusz, który prawidłowo odczytał datę napisania rękopisu, stwierdził, iż jest on wart nie 400, a 700 rubli lub nawet więcej (Жуковская 1997: 7).

1913: 469; Неборский 1995: 63), zakupionego przecież za niebagatelną sumę 500 rubli⁴³ (Георгиевский 1912: 1; Карский 1913: 467; Неборский 1995: 63).

Ewangeliarz archangielski pod względem wieku jest czwartym rękopisem zawierającym dokładną datę powstania⁴⁴. Jest także jednym z zaledwie siedmiu XI-wiecznych rękopisów zawierających datę napisania⁴⁵. Uważany jest powszechnie za unikalny zabytek w piśmiennictwie słowiańskim (Жуковская 1995). O znaczeniu *Ewangeliarza archangielskiego* świadczy także fakt, iż od pierwszej o nim informacji w 1877 r.⁴⁶ (Неборский 1995: 62) do pierwszej publikacji zabytku w całości upłynęło zaledwie 35 lat. Ten unikalny rękopis w 1997 r. został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO⁴⁷.

Ewangeliarz archangielski przechowywany jest w Dziale Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie, w zbiorze muzealnym pod numerem 1666. Składa się on ze 178 pergaminowych kart⁴⁸. Główna część *Ewangeliarza archangielskiego* (karty 1–177) datowana jest na 1092 r., zaś dwie pozostałe (karty palimpsestowe) na XII (f. 178r–178v) i na XIII/XIV? w. (f. 177v) (Сводный каталог 1984: 43). Zachowana drewniana oprawa zabytku⁴⁹ pochodzi z XIV lub początku XV w. (Сводный каталог 1984: 44). Niestety skóra, którą powleczone była oprawa, nie zachowała się.

Karty 1–177 *Ewangeliarza archangielskiego* zostały napisane przez kilku kopistów: pierwszy zapisał karty 1–76, drugi (zwany Miczką) — karty 77–175 i trzeci (zwany prezbiterem) — karty 175–177 (Сводный каталог 1984: 44).

Kodeks podzielony jest na dwie części. Pierwsza (karty 1–76) jest skopiowana z lekcjonarza krótkiego, zaś drugą (karty 77–177) jest przepisana z lekcjonarza pełnego. W związku z takim podziałem *Ewangeliarza archangielskiego* L. P. Żukovska wprowadziła odpowiadające im następujące skróty: Ar¹ i Ar² (Жуковская

⁴³ Według innych źródeł rękopis został zakupiony za 700 rubli (por. Мальцева 2006: 28).

⁴⁴ Do wcześniejszych rękopisów zawierających datę napisania należą *Izborniki księcia Światosława* datowane na 1073 i 1076 r.

⁴⁵ Rękopisy zawierające datę napisania, które powstały po 1092 r., to: *Mineja służebne* na miesiące wrzesień (1095–1096 r.), październik (1096 r.) i listopad (1096 r.).

⁴⁶ Pierwsza wzmianka o *Ewangeliarzu archangielskim* datowana jest na początek grudnia 1876 r. (Жуковская 1997: 6).

⁴⁷ Zob. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-1/archangel-gospel-of-1092> oraz http://portal.unesco.org/ci/en/files/5846/10352109920archangel_gospel_en.pdf/archangel_gospel_en.pdf [dostęp 31.01.2012 r.].

⁴⁸ W rękopisie brakuje 53 kart, tzn. 6 składek (po osiem kart każda) i 5 oddzielnych kart. Utracone zostały 3 składowki na początku, 2 składowki między kartą 84–85 i jedna 1 składowka między kartą 100–101 (Левочкин 1997: 12).

⁴⁹ Zdaniem I. V. Levočkina oryginalna drewniana oprawa książki nie zachowała się, ale deski pochodzą z okresu, kiedy pisano *Ewangeliarz archangielski* (Левочкин 1997: 16).

1964: 84–85, 108–109, 115–116; 1976: 226, 264). Taki podział poświadcza także sposób zapisu imienia Jezus. Starszą formę (iǫ) pisano konsekwentnie na kartach 1–76 i 175–177. Tekst na pozostałych kartach poświadcza próby korekty iǫ na iǫβ (Темчин 1993: 22). Podobnie wygląda dystrybucja pary leksemów öterβ i n™kyi (Жуковская 1964: 86).

O znaczeniu tego jednego z najstarszych zabytków wschodniosłowiańskiej pismienności świadczy fakt, iż jest on zawsze wykorzystywany jako źródło we wszelkich analizach pierwotnej tradycji słowiańskiej. Krótką charakterystykę poszczególnych etapów w badaniach zabytku opracowała O. V. Malceva (Мальцева 2006: 27–32)⁵⁰.

Ewangeliarz archangielski po raz pierwszy opublikowano w 1912 r. Do dziś jest to przykład jednego z najwcześniejszych wzorcowo opracowanych faksymilowych edycji zabytków rękopiśmiennych (Неборский 1995: 61; Жуковская 1995: 12; 1997a: 7). E. F. Karski w recenzji z 1913 r. stwierdził, iż szerokie kręgi uczonych będą wyrażać swą wdzięczność wydawcom za realizację tego przedsięwzięcia (Карский 1913: 470).

Celem faksymilowych wydań rękopisów, o czym była mowa wcześniej, jest oddanie w najwierniejszy z możliwych i dostępnych sposobów wszystkich cech oryginału. A więc nie tylko samego tekstu i jego układu na kartach, kształtu liter, kolorów, wymiarów kart, wszelkiego rodzaju uszkodzeń, lecz także i dokładnego odwzorowania oprawy zabytku. Takie publikacje należą niewątpliwie do rzadkości i są niezwykle cenne. Do nich należy zaliczyć faksymilowe wydanie z 1912 r. *Ewangeliarza archangielskiego* (Неборский 1995: 62). Publikacja ta jest ściśle związana z jubileuszem Muzeum Rumiancewa. Z okazji 50-lecia⁵¹ działalności muzeum ostatecznie⁵² postanowiono wydać faksymile tej bezcennej księgi (Неборский 1995: 62), odwzorowując wiernie oryginał (Дурново 2000: 703). Zdaniem G. P. Georgievskiego miało ono całkowicie zastąpić rękopis (Георгиевский 1912: 8; Жуковская 1997a: 9). Uznano, iż publikacja *Ewangeliarza archangielskiego* datowanego na 1092 r. będzie najlepszym sposobem upamiętnienia jubileuszu działalności muzeum (Георгиевский 1912: 6). Do faksymile dołączono niewielki druk⁵³ (8 stron) z tekstem autorstwa G. P. Georgievskiego

⁵⁰ Krótka bibliografia prac poświęconych *Ewangeliarzowi archangielskiemu* patrz: Сводный каталог 1984: 45–46.

⁵¹ W lipcu 1862 r. ze zbioru ksiąg Muzeum N. P. Rumjancewa zorganizowano bibliotekę, którą zlokalizowano w domu P. Je. Paškova w Moskwie. W tym samym budynku także obecnie znajdują się zbiory rękopiśmienne Rosyjskiej Biblioteki Państwowej.

⁵² Przed 1912 r. kilkakrotnie planowano publikację *Ewangeliarza archangielskiego* (Георгиевский 1912: 6).

⁵³ N. N. Durnovo wskazał na istnienie w broszurze kilku błędów i sprzeczności (Дурново 2000: 704–705 (oraz przypis nr 4 na str. 704)).

(Георгиевский 1912) opisującym rękopis, genezę i historię przedsięwzięcia oraz sam proces realizacji. Nakład tego jubileuszowego wydania wyniósł zaledwie 100 egzemplarzy (Эрастов 1981: 68).

Pierwsze wydanie *Ewangeliarza archangielskiego* wykonano metodą trójcynkograficzną opracowaną pod koniec XIX w. (Неборский 1995: 62) przez Sergiusza Ermolaeva⁵⁴. Podjął się on także nadzoru nad techniczną stroną realizacji przedsięwzięcia. Wykonanie klisz powierzono V. V. Videmanowi — dyrektorowi wydawnictwa. Wszystkie ważniejsze prace przeprowadzono w kancelarii muzeum pod nadzorem G. P. Georgievskiego (Георгиевский 1912: 8). Realizacja przedsięwzięcia przebiegała następująco: „wykonanie zdjęć rękopisu rozpoczęto o godzinie 15:30 19 maja 1912 r. i zakończono o godzinie 22:00 10 lipca 1912 r. Prace były prowadzone na dwie zmiany, codziennie bez przerw (nawet w dni świąteczne), od godziny 6 do 22. Pierwszego lipca 1912 r. wydano zezwolenie na druk kart 1–54. Pierwsze egzemplarze *Ewangeliarza archangielskiego* ujrzały światło dzienne 26 sierpnia 1912 r.” (Георгиевский 1912: 7).

Omawiane wydanie *Ewangeliarza archangielskiego* zostało wykonane na specjalnym papierze, który swą grubością i barwą odpowiadał wykorzystanemu w rękopisie pergaminowi (Возняк 1913: 238; Карский 1913: 469; Жуковская 1981: 49–50). Ułożenie kart w faksymile (odpowiadających stronie *włosnej i mięsnej*) oraz znajdujących się na nich uszkodzeń jest identyczne z oryginałem i zostało przeprowadzone bardzo konsekwentnie (Карский 1913: 469; Жуковская 1981: 50).

W pierwszym wydaniu *Ewangeliarza archangielskiego* odwzorowano kolory⁵⁵ pergaminowych kart rękopisu, atramentu i cynobru. Odróżnienie strony *mięsnej* lub *włosnej* poszczególnych kart w faksymile odpowiadających oryginałowi nie stanowi większej trudności. Szwy na kartach i wszelkiego rodzaju uszkodzenia pergaminu (np. dziury) są dokładnie widoczne i rozpoznawalne. W możliwie wierny sposób odwzorowano także oprawę rękopisu (Жуковская 1995: 12; 1997a: 8): dwie drewniane deski i sznurki wiążące składki. Nie zapomniano także o pozostałości po jedynej sprzączce (Карский 1913: 469). Tylko na wewnętrznej stronie okładek faksymile znajdują się zwykłe fotografie przedstawiające stan tej części zabytku (Жуковская 1981: 52; Неборский 1995: 63).

Tak więc faksymilowe wydanie zabytku przedstawia dokładny stan rękopisu w 1912 r. Według M. Ju. Neborskiego sposób przygotowania tej publikacji (poza okładką) sprawia wrażenie obcowania z oryginałem (Неборский 1995: 63). Nie dziwi więc określenie wydanego w 1912 r. faksymile *Ewangeliarza ar-*

⁵⁴ Opis procesu wykonania tego wydania zob. Неборский 1995: 62–63.

⁵⁵ Wykorzystano kolory: żółty, czerwony i czarny (lub raczej ciemno-brązowy) (Эрастов 1981: 68).

changielskiego mianem kopii (Карский 1913: 469), miało ono bowiem dla celów paleograficznych zastąpić oryginał (Георгиевский 1912: 8; Возняк 1913: 238; Неборский 1995: 63).

Mimo wykorzystania nowoczesnej techniki, którą do publikacji rękopisu zastosowano po raz pierwszy, faksymilowe wydanie *Ewangeliarza archangielskiego* z 1912 r. nie zostało przez wszystkich uczonych przyjęte pozytywnie. N. N. Durnovo — autor jednej z dwóch recenzji — w swej krytycznej opinii wysunął kilka zarzutów⁵⁶ (Дурново 2000⁵⁷). Jego zdaniem nie wszystkie wyrazy na kartach są wyraźne i dobrze czytelne, choć w oryginale ich odczytanie nie stanowi większego problemu (Дурново 2000: 704). Wykorzystanie metody trójcynkograficznej spowodowało, iż niektóre litery są koloru żółtego lub brązowego z różową bądź liliową poświatą wokół nich, co znacznie utrudnia ich odczytanie (Дурново 2000: 704). Nie wszystkie odbitki kart ze zdjęć są ostre (Дурново 2000: 707), zaś nieprecyzyjne nakładanie się poszczególnych kolorów jest widoczne nawet bez wykorzystania lupy (Эрастов 1981: 68). Jednak braki wskazane przez N. N. Durnovo nie zniekształcają wyobrażenia o *Ewangeliarzu archangielskim* (Дурново 2000: 704). W zakończeniu autor krytycznej recenzji napisał: „choć pierwsze cynkograficzne wydanie *Ewangeliarza archangielskiego* nie zastąpi jednak rękopisu, to z pewnością zminimalizuje potrzebę sięgania do oryginału” (Дурново 2000: 704). Zapewne w związku z niemożliwością skorzystania z samego rękopisu R. Trautmann zdecydował się na wykorzystanie faksymilowego wydania do przygotowania charakterystyki *Ewangeliarza archangielskiego* (Trautmann 1921: 113–118). Oryginał *Ewangeliarza* z 1092 r. nie był także dostępny autorowi kolejnej recenzji. E. F. Karski stwierdził, iż o wierności odwzorowania rękopisu można przekonać się tylko w Moskwie, porównując wydanie z oryginałem (Карский 1913: 469). Swą recenzję napisał, posługując się egzemplarzem (posiadającym numer 109⁵⁸) przechowywanym w Gabinetie Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (Карский 1913: 469). Podobnie jak N. N. Durnovo, także i on wskazał na braki wykorzystanej metody odwzorowującej oryginał, które skutkowały m.in. brakiem ostrości liter (szczególnie dotyczy to tekstu zapisanego małymi literami (Карский 1913: 469; por. f. 174v17–21)).

Nie ulega wątpliwości, iż faksymilowa publikacja *Ewangeliarza archangielskiego* w 1912 r. umożliwiła szerokim kręgom uczonych rozpoczęcie badań tego

⁵⁶ N. N. Durnovo napisał recenzję na podstawie egzemplarza z Uniwersytetu w Charkowie (Дурново 2000: 704).

⁵⁷ Recenzja ukazała się pierwotnie w 1913 r. (Архангельское Евангелие 1092 года, Издание Румянцевскаго Музея, Москва 1912, „Извѣстія Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ”, т. 18, кн. 2: 348–352).

⁵⁸ Na wewnętrznej stronie przedniej okładki, w lewym dolnym rogu, znajduje się znak własnościowy z napisem „Изд. Рум. Муз.” i numer 109.

bezcennego dla słowiańskiej tradycji zabytku (Карский 1913: 477) oraz była niezbędną pomocą przy nauczaniu paleografii cyrylicy (Вознякъ 1913: 238).

Drugie wydanie *Ewangeliarza archangielskiego* ujrzano światło dzienne dopiero po 85. latach — w 1997 r. (Архангельское Евангелие 1092 года, 1997). Zostało ono przygotowane w Dziale Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie przez L. P. Żukovską i T. L. Mironovą. Pierwsza z nich opracowała tekst z podziałem na wyrazy, sporządziła numerację rozdziałów i wersetów oraz wykaz i przeznaczenie poszczególnych czytań ewangelicznych; druga — przygotowała wykaz wyrazów i form gramatycznych *Ewangeliarza archangielskiego* wraz z legendą. W związku z przedwczesną śmiercią L. P. Żukovskiej przygotowaniem publikacji do druku zajęła się T. L. Mironova.

U podstaw tego przedsięwzięcia leżał fakt, iż *Ewangeliarz archangielski* w przeciwieństwie do pozostałych dokładnie datowanych zabytków XI-wiecznego piśmiennictwa wschodniosłowiańskiego nie posiadał naukowego wydania, w którym tekst byłby podzielony na wyrazy, ze wskazaniem na Ewangelię, rozdział i werset, zaopatrzony w wykaz czytań liturgicznych, słowniczek oraz komentarz naukowy (Жуковская 1997a: 6). Tak więc w drugim wydaniu *Ewangeliarza archangielskiego* tekst Dobrej Nowiny został podzielony na wyrazy⁵⁹, Ewangelię na księgi, rozdziały i wersety; następnie odwzorowany strona do strony, wiersz do wiersza, litera do litery. W przypisach dolnych umieszczono uwagi dotyczące języka oraz poszczególnych form. Zrekonstruowany przy wykorzystaniu światła ultrafioletowego tekst podano w nawiasach kwadratowych. Na początku zamieszczone zostały publikacje L. P. Żukovskiej (Жуковская 1997a: 5–10; 1997b: 18–40⁶⁰) i I. V. Levočkina (Левочкин 1997: 11–17), na końcu wykaz zachowanych perykop wraz z formą i przeznaczeniem (strony 399–406) oraz wykaz występujących w rękopisie wyrazów i form gramatycznych (strony 407–667).

Mimo opublikowania naukowej edycji tekstu *Ewangeliarza archangielskiego* w 1997 r., w którym wprowadzono podział na wyrazy, księgi, rozdziały i wersety, w prowadzonych badaniach uczeni nadal posługiwali się trudno dostępnym faksymilowym wydaniem *Kodeksu* z 1912 r. Jako przykłady takich prac można wskazać Ewangelię św. Jana w słowiańskiej tradycji (Евангелие от Иоанна: 81 (III.pag.)) czy badania tekstologiczne liturgicznych perykop okresu Paschalnego lekcjonarzy krótkich (Ostapczuk 2010a). Powodem takiego postępowania były błędy⁶¹, które wkrały się do drugiego wydania *Ewangeliarza archangielskiego*.

⁵⁹ W wydaniu *Ewangeliarza Ostromira* przygotowanym przez V. Hankę (1853: VI) już we wstępie jest informacja, iż tekst Ewangeliści został podzielony na wyrazy.

⁶⁰ Artykuł ten jest skróconym wariantem publikacji z 1964 r. (Жуковская 1964: 84–118).

⁶¹ Wykaz nieściśłości (nawet w postaci opuszczonych wierszy) dla tekstu Dobrej Nowiny czytanych w okresie paschalnym (f. 1–24v) zob. Ostapczuk 2010a: 254–255 (przypisy 737 i 738).

go. Nie zawsze także w przypisach podawana była informacja o korekcie tekstu ewangelicznego.

Dokładna weryfikacja edycji tekstu *Ewangeliarza archangielskiego*, którą opublikowano w 1997 r., z faksymilowym wydaniem z 1912 r. wskazała na istnienie między nimi pewnych nieścisłości. W edycji z 1997 r. najprawdopodobniej ze względów typograficznych γ zawsze było oddawane przez $\dot{\gamma}$, zaś \jmath przez $\dot{\jmath}$. Literę q^{ml} oddawano jako q (70r1) lub jej lustrzane odbicie (64v1; 99r14^{ms}). Nie zawsze można prawidłowo określić miejsce nadpisanych liter, które w edycji były zapisywane w nawiasach okrągłych, np. ϕ w wyrazie $\text{mat} \text{'}(\phi)$ (137v17; 141r14) w rękopisie zapisana jest po t . Miejsca takie nie były uwzględniane w przedstawionym niżej wykazie błędów⁶².

Weryfikacja obu wydań wykazała, iż deklaracja autorów drugiego wydania *Ewangeliarza archangielskiego* o odwzorowaniu tekstu Dobrej Nowiny zgodnie z oryginałem (tzn. strona do strony, wiersz do wiersza, litera do litery) została prawie osiągnięta. O ile formatowanie tekstu w obrębie stron zawsze odpowiada jego układowi w rękopisie, o tyle w przypadku wierszy można wskazać na kilka niedociągnięć, np.:

a) ti z wyrazu $\text{pi} \text{'} \text{ti}$ (108v21–22) — wyrównane do lewego marginesu, podczas gdy w rękopisie jest zapisane z prawej strony karty;

b) tekst $\text{men} \text{'} \text{t} \text{'} \text{dv} \text{'} \text{ri} \text{'}$ gro (121v6) zajmuje miejsce od połowy linii do prawego marginesu, podczas gdy w rękopisie układ tekstu w tej i sąsiednich liniach wygląda następująco⁶³:

$\text{s}\beta \text{ nb}\beta \text{e. i pristupl} \text{'} \text{tvali} \text{ ka}$
 $\text{men} \text{'} \text{t} \text{'}$ $\text{dv} \text{'} \text{ri} \text{'}$ gro
 $\text{ba. i s}^{\text{m}}\text{d}\hat{\alpha}, \text{e na n}\hat{\text{o}}\text{m} \text{'}. \text{b}^{\text{m}} \text{æe jra}$

c) \ddot{u} vy (końcówka tekstu $\text{se aj}\beta \text{ posyla}\ddot{u} \text{vy}$ (124v20–21)) — wyrównane do lewego marginesu, podczas gdy w rękopisie zapisane jest z prawej strony karty; por. także 154r21–22; 172r22; 172v22; 175r20;

d) \ddot{u} (końcówka wyrazu $\text{prem}\ddot{u}\text{drosti} \ddot{u}$ (148v21–22)) — wyrównane do środka karty, podczas gdy w rękopisie zapisano z prawej strony; por. także 149r22; 165r22;

⁶² Wyjątkiem są przypadki, kiedy w wyrazie znajdował się inny błąd. Wtedy w kolumnie z poprawną formą poprawiano $\dot{\gamma}$ na γ (np. 71v19: $\text{nebesn} \dot{\gamma} \text{ii}$ — $\text{nebes} \gamma \text{ny}$; 82v9: $\text{fvli} \text{pov} \dot{\gamma} \text{i}$ — $\text{f}\ddot{u} \text{li} \text{povy}$; 137v17: $\text{mat} \text{'}(\phi)$ — $\text{mat} \text{'}\beta$).

⁶³ Co prawda na dole strony w przypisie (do wiersza 6.) znajduje się następująca informacja „przed słowem $\text{dv} \text{'} \text{ri}$ wytarto 10–12 liter, prawdopodobnie $\text{kamen} \text{'} \text{t} \text{'} \text{dv} \text{'} \text{ri}$ ”, to jednak w edycji cały tekst tego wiersza został wyrównany do prawego marginesu.

e) vß. tretiii (149r4) — wyrównane do środka karty, zaś w rękopisie zapisano od lewego marginesu; por. także 156r2–3; 169v3–15;

f) tekst æ semeonß i reçe i (156v16) — wyrównany do lewego marginesu i zajmuje lewą połowę wiersza, choć w rękopisie tekst wygląda następująco⁶⁴:

æ semeonß i reçe i

Różnice między edycją tekstu *Ewangeliarza archangielskiego* z 1997 r. a faksymilowym wydaniem przedstawiają się następująco⁶⁵:

Miejsce w rękopisie	Ewangelia	Edycja tekstu z 1997 r.	Faksymilowe wydanie z 1912 r.
1v9	(J 4,14)	нъ	нъи
3r9	(J 4,38)	жѡтъ	жѡтъ
3v4	(J 8,42)	нашь	вашь
4r19	(J 8,52)	ѡда	къда
4v3	(J 8,54)	мои и слави	мои слави
4v7	(J 8,55)	вѣмъ и слово	вѣмъ и и слово
4v9	(J 8,56)	вѣдѣлъ дѣлъ днѣ моихъ	вѣдѣлъ днѣ мои
5r3	(J 6,6)	глагоше	же глагоше
5v12	(J 9,39)	мене	да не
6v10	(J 10,19)	распрѡ	распрѡ
7v15	(J 10,33)	сѣтвориши сѡ	сѣтвориши сѡ
8r12	(J 9,2)	рѡви	рѡвѣви
8r18	(J 9,4)	кътъ приде-	кътъ и приде-
8r21	(J 9,6)	рекъ пли-	рекъ плю-
8v7	(J 9,8)	иже вѡхѡѹ	иже и вѡхѡѹ
9r6	(J 9,16)	нѣсть ѡ	нѣсть съ ѡ
11v12	(J 12,26)	кто ѡъ-	кто о ѡъ-
12v10	(J 12,37)	-ка знамениа	-ка же знамениа
13v19	(Łk 24,43)	ѣды	ѣдъ
14r6	(Łk 24,45–46)	кѣнигы. рече	кѣнигы. и рече
14r13	(Łk 24,47)	икр(с)лмъ	икрѣлмъ
17r11–12	(J 17,13)	испѣленоѹ	испѣленоѹ
18r1	(J 15,5)	ѡсмъ	късмъ
18v 3	(J 16,5)	посѣлавъшемоѹ	постлавъшемоѹ (sic!)

⁶⁴ Na dole strony w przypisie (do wiersza 16.) znajduje się następująca informacja: „po słowie reçe jest słabo widoczna litera k, potem 8–9 liter wytartych, na końcu linii lewa część litery i jest wytarta”.

⁶⁵ W zestawieniu wykorzystano następujące skróty:

* — forma oryginalna;

° — forma po korekcie;

? — prawdopodobna forma;

... — tekst nieczytelny (ilość kropek odpowiada ilości liter).

20r6–7	(J 16,28)	Šstavlü	Šstavlâü
21r13	(J 21,14)	kß	isß
21v19	(J 21,20)	idüwa	iduwâ
22v2	(J 7,37)	posl [™] d'ni	posl [™] d'ni
23r18	(J 7,51)	tvorit´	tvoriti
24v15		✠+	lþ
24v17–18	(Mt 5,42)	daæti	jaæti
24v18	(Mt 5,42)	vßzirati	vßjvrati
26r16	(Mt 10,30)	p´rvii	p´rvi
26r19	(Mt 7,2)	im´æ sudo-	im´æ bo sudo-
27r20	(Mt 6,23)	lüd´xß	lüd [™] xß
27v3	(Mt 7,24)	-podoblü müæü	-podoblü i müæü
27v15	(Mt 7,27)	pade	pade sâ
29v1	(Mt 8,15)	prî-	prî-
31r8	(Mt 9,12)	sl´î, avß	sly, âvß
31r20	(Mt 8,28)	lûta	lüt [™]
32r16	(Mt 9,24)	umret´	um´ret´
32r21	(Mt 9,26)	v´sei	v´soi
32v7	(Mt 9,2)	þpuwäüt´	þpuwäüt´
32v12	(Mt 9,4)	zßloö	jßloe
32v13	(Mt 9,5)	udobeö	udob [™] ö
33r11–12	(Mt 10,40)	priömlete	priömlet´
33r16–17	(Mt 10,41)	prav´d´nika	prav´dßnika
33r17	(Mt 10,41)	vß imâ	vy imâ
33v13	(Mt 10,28)	imß	ima
34r4	(Mt 9,33)	-di	-di ⁶⁶
34r7	(Mt 9,34)	-xoæda, e	-xoædaa, e
34r11	(Mt 9,35)	lüd´xß	lüdßxß
34v10	(Mt 11,35)	dobrago	dobraago
34v12	(Mt 11,35)	zßlago	jßlaago
38r1	(Mt 17,16)	-doxß	-doxy
38r21	(Mt 17,22)	ime-	ima-
38v8	(Mt 19,3)	vsâko-	v´sâko-
38v12	(Mt 19,4)	sßtvoriß öst´	sßtvoriß æ öst´
39v9	(Mt 18,24)	æßlæ´nikß	dßlæ´nikß
40r3	(Mt 18,28)	æe. mi	æ mi ⁶⁷
40r10	(Mt 18,31)	sßæali, â	sßæâli, â
40r13	(Mt 18,32)	prijßvav´ii	prijßvavy i
41r21	(Mt 19,20)	sßkon´çalß	sßkon´çalß

⁶⁶ Nad î wyraźnie widać dwie kropki. Po î jest uszkodzenie karty zajmujące miejsce jednej litery.

⁶⁷ Po æe jest uszkodzenie pergaminu zajmujące miejsce jednej litery. Por. 40v3 (Mt 18,35), gdzie w edycji zapisano kßæ´do, zaś w rękopisie tekst wygląda następująco: kßæ´.do.

43v9–10	(Mt 23,4)	ple, a	plewa
43v20	(Mt 23,8)	æe naricâi-	æe ne naricâi-
44r3	(Mt 23,9)	napicâi te	naricâi te
44r21	(Mt 22,4)	vsâ	vsâ
44v17	(Mt 22,10)	-æ i dobr´iæ	-æ æe i dobryæ
44v20–21	(Mt 22,11)	obβaçena	obβiçena
45v3	(Mt 24,3)	znameni ô	jmeni ô
46v9–10	(Mt 22,43)	naricâôte	naricâôti
47r7	(Mt 24,36)	oc} moi ôdinβ	oc} ôdinβ
47v15	(Mt 15,14)	prijβva svoæ	prijβvavβ svoæ
48v9	(Mt 25,24)	ide	udô
56r18	(Łk 8,32)	svini-	svini-
58r17	(Łk 10,32)	tako æe i	tako æe æe i
59r20	(Łk 12,16)	ugobzisa	ugobôjisa (sic!)
59v3	(Łk 12,18)	-ziæ´dü	-jiædü
60v14	(Łk 13,15)	-tr TM , it´ volu	-tr TM , it´ li volu
64r3	(Łk 17,12)	izdaleçã	ijlaleçã (sic!)
71v17	(Łk 11,13)	dati	daæti
71v19	(Łk 11,13)	nebes´ni	nebes´nyi
72r1		blø´n TM m´	blød´n TM m´
72r19	(Łk 15,16)	iæe	öæe
73v13	(Łk 21,8)	bøete	bödete
73v19	(Łk 21,25)	bøöt´	bödöt´
75r8	(Mt 25,41)	o, üü	o, üü ü (sic!)
75v5	(Łk 21,34)	p´ân´stv´ôm´	p´æn´stv´ôm´
75v16	(Mt 6,1)	bðete	bödete
76r6	(Mt 6,7)	gl`ani i	gl`ani i
76r7	(Mt 6,7)	bøöt´	bödöt´
76r11	(Mt 6,9)	iæe na	iæe esi na
76v5	(Mt 6,16)	bø TM te	böd TM te
76v12	(Mt 6,18)	ocü	ocÿ
78r11	(J 1,49)	bæi i. ösi	bæi i. ty ösi
78r20	(Mk 1,35)	i} pusto	i} vβ pusto
79r14	(Mk 2,5)	isβ	iξ
79r21	(Mk 2,8)	abiö	abiö
80r12–13	(Mk 2,17)	zβvat´	jβvatβ
80v16	(Mk 9,1)	sil TM	sil TM
80v19	(Mk 8,31)	svdon´skβ	sûdon´skβ
82r1–2	(Mk 9,23)	v TM ruü, üumu	v TM ruüwüumu
82r3	(Mk 9,24)	vβ sl´zami	sβ sl´jami
82r7–8	(Mk 9,7)	n TM m´ii i glux´ii	n TM my i gluxyi
82v9	(Mk 8,27)	fvl ipov´i	fül ipovy
83v1	(Mk 10,36)	i m`	i ma
84v1–2	(J 11,5)	lübl`aa, e	lüblæa, e
84v17	(J 11,11)	i	n (sic!)

90v10	(Łk 22,19)	tōlo	t TM lo
92r15	(Łk 22,2)	çl(o)vç´	çl ^o vçvç´ (sic!)
93r18–19	(Mt 26,20)	uçeni kama	uçeni koma
93v15	(J 13,9)	nß ruc TM	nß i ruc TM
94r3	(J 13,13)	vßzov TM te	vßjovete
103v6	(J 18,30)	i ne b´ixomß	ne byxomß
104v10	(J 19,4)	n TM go	nōgo
106r15	(Mt 27,12)	ögda	i ögda
107v20–21	(Mk 15,18)	t´rnovß naça, a	t´rnovß. i naça, a
110v7	(Łk 23,36)	pristuþlüwe	pristuþaüwe
111v1		eü ^{9a}	ev ^{9a}
112v1	(Mk 15,43)	iæe tß	iæe i tß
113r13	(J 19, 42)	d TM lã	d TM læ
115r5	(Mk 15,34)	ötst´	öst´
117v9	(Mt 27,24)	glÿ	glæ
119v16	(Mt 27,16)	æe iæe	æe i iæe
121v6	(Mt 28,2)	dv´ri	dv´rii
122v5	(Mt 28,16)	ide æe	ideææ æe
124r6	(J 10,10)	pridoxß	pri idoxß
125r19	(Mt 23,34)	ubiete	ubiste
126v15	(Łk 1,56)	m(s)c TM . i vßzvрати sã	m ^c TM . ii vßjvрати sã
132r1	(Łk 21,15)	-vlæüwi sã	-vlæüwii sã
133v9		sergia vakxa	sergia i vakxa
135r4	(Łk 6,21)	æko vßsm TM öte	æko vy vßsm TM öte
136v13		eüang}ie	evang}ie
137v17		mat´(☩)	mat*ß
138v15	(Mk 5,26)	-çevß. i ædivß, i	-çevß. i iædivß, i
141r21	(Mt 1,3)	-resã	-resa
141v13	(Mt 1,8)	ioarama. ioaramß	ioarama. ioaramß
142r13	(Mt 1,16)	ækovß	iakovß
145r1–2	(Mt 2,2)	pokloni t´ sã	pokloni tß sã
148r4	(Łk 2,21)	da obr TM æüt´	da i obr TM æüt´
150v15	(Łk 3,1)	ç´tv´rtovlast´stvüüwü	çetv´rtovlast´- stvüüwü
150v17	(Łk 3,1)	ç´tv´rtovlast´-	çetv´rtovlast´-
154r6	(Mt 4,6)	nizß	nij´
154r10	(Mt 4,7)	reçe ömu	reçe ^{æe} ömu
154r16	(Mt 4,9)	reçe ömu vsã	reçe ömu ömu vsã
157v17	(Mt 11,3)	ili inogo	il inogo
158r7	(Mt 11,7)	glfi i Ša-	glfi o i Ša-
158v13		vß.a}	vß.☩}
159v17	(Mt 20,24)	æko tob TM	æko i tob TM
165r12–13	(Łk 4,27)	sür´sk´ii. i. isþl ni, a sã	sür´skyyi i. isþl ni, a sã

171v9		septâbr	septtâbr (sic!)
172v12	(Mk 6,25)	abiö	abie
175v18	(Mk 16,20)	posp TM , ´stvıüwü	posp TM , ´stvıöwü
176r21	(Łk 24,12)	kß sebe	vß sebe

Porównanie obu wydań *Ewangeliarza archangielskiego* wskazało, iż w edycji z 1997 r. na karcie 29r opuszczony jest większy fragment tekstu. W wierszu 8: n´s´ suweö. bß tako dTMöt´. ko, między suweö. i bß nie ma następującego tekstu: i ıtro vß ogn´ vßmTMtaömo. Jego przywrócenie spowoduje przeformatowanie kolumny i zmianę numeracji wierszy (o jeden więcej). Linie 7–10 będą wyglądały następująco:

7 † sixß. awe æe sTMno sel ´noö d´
 8 n´s´ suweö. i ıtro vß ogn´ vß
 9 mTMtaömo. bß tako dTMöt´. ko
 10 l´mi paçe vasß malovTMri. ne p´

Niestety stan zachowania rękopisów — szczególnie tych, których powstanie sięga wielu stuleci wstecz — nie zawsze umożliwia dokładne odczytanie zapisanego w nich tekstu. Nie rozwiązują tego problemu nawet najlepsze faksymilowe wydania. Również weryfikacja problematycznych miejsc w oryginale (tzn. *de visu*) może przynieść negatywny wynik.

Wskazane w dwu cytowanych recenzjach wady nieprecyzyjnego niekiedy wykorzystania metody trójcynkograficznej do publikacji rękopisu *Ewangeliarza archangielskiego* mogły utrudnić odczytanie niektórych wyrazów. Pewne miejsca, jak słusznie wskazał E. F. Karski, odwzorowane za pomocą wykorzystanej po raz pierwszy w historii metody są wręcz nieczytelne (Kapckiiñ 1913: 469). Niestety, jak powiada przysłowie, z pustego i Salomon nie naleje. Nie należy się więc spodziewać, iż faksymilowe wydania napisanych przed setkami lat kodeksów umożliwią dokładne odczytanie tekstu. Niektóre miejsca opublikowanego w 1912 r. wydania *Ewangeliarza archangielskiego* są także nieczytelne. Przedstawiony niżej wykaz miejsc nie pozwala na jednoznaczne odczytanie tekstu:

Miejsce w rękopisie	Ewangelia tekstu z 1997 r.	Edycja z 1912 r.	Faksymilowe wydanie
9v1	(J 9,21)	ny	li lub ni
56r18	(Łk 8,32)	svini i	svi niö*? i svi nii ^c
62r15	(Łk 14,15)	i grãdu	. ⁶⁸ grãdu
125r19	(Mt 23,34)	prop´nete	prop´n. te

⁶⁸ Na miejscu i tekst jest nieczytelny.

162v18–19	(Łk 11,10)	priömlöt´	priömlit´ lub priömlöt´
166r20	(Łk 1,14)	teb TM	teb.* i teb ^{TMc}
175v16	(Mr 16,19)	bǵ	bǵ lub gǵ

Autorzy edycji tekstu *Ewangeliarza archangielskiego* z 1997 r. wskazali, iż w przypisach dolnych będą umieszczane uwagi dotyczące języka kodeksu, interesujących form czy przeprowadzonych korekt. Jako przykład można przytoczyć przypis do emelete (f. 8r5): „pierwsze e w słowie emlete zapisano na innej literze, pierwotnie błędnie napisanym i?” (Архангельское Евангелие 1092 года, 1997: 57). Niestety nie wszystkie informacje o poprawkach zostały uwzględnione w przypisach. Pominięto następujące miejsca:

Miejsce w rękopisie	Ewangelia	Edycja tekstu z 1997 r.	Faksymilowe wydanie z 1912 r.
8r13	(J 9,2)	ili	idi* i ili ^c
14v9	(J 14,1)	sßmUwaöt´	somUwaöt´* i sßmUwaöt´ ^c
27v17	(Mt 7,28)	sßkon´çâ	sßko..n´çâ (po o wytarto 2. literę)
27v19	(Mt 7,29)	Uça	Uça. (po a wytarto 1 literę)
27v20	(Mt 7,29)	æko	æ.ko (po æ wytarto 1 literę)
28r10	(Mt 8,4)	pov TM æ´	pov. TM æ´ (po v wytarto 1 literę)
74r15	(Łk 21,36)	bßdi te	bßd.te* i bßdi te ^c
78v11	(Mk 1,40)	glǵ	... * i glǵ ^c
79v15–16	(Mk 2,12)	vi d TM xomß	vi d TM xemß* i vi d TM xomß ^c
117v12	(Mt 27,25)	reko, a	roko, a* i reko, a ^c
160v15	(Łk 1,32)	v´i, ´nægo	vy, ´nago* i vy, ´nægo

Nie ulega wątpliwości, iż przy ciągłym wykorzystywaniu w badaniach naukowych edycji tekstów rękopiśmiennych o szczególnym znaczeniu należy zwracać uwagę na ich wiarygodność, tzn. na wierność z oryginałem. Dlatego też, jeśli jest to możliwe, zawsze należy przeprowadzać weryfikację z publikowanym źródłem lub z najlepszym faksymilowym wydaniem. Uściślenie edytowanego tekstu, jak wskazał L. Moszyński (1961: 9), jest niezbędne dla badaczy języka oraz prac tekstologicznych. Wiarygodne wyniki badań można bowiem otrzymać wyłącznie na podstawie analizy autorytatywnych źródeł.

Dostęp do opublikowanej w 1997 r. edycji tekstu *Ewangeliarza archangielskiego* jest znacznie łatwiejszy, aniżeli do faksymilowego wydania z 1912 r., które ukazało się w bardzo małym nakładzie. Niestety nieścistości, które wkradły się do najnowszej publikacji rękopisu, uniemożliwiają jej wykorzystanie jako autorytatywnego źródła. Opracowany w artykule wykaz błędów ułatwi zainteresowanym (np. językoznawcom) prowadzenie badań tego unikalnego zabytku. Nie będą oni już zmuszeni do posługiwania się trudno dostępnym faksymilowym wydaniem

z 1912 r. *Ewangeliarza archangielskiego*, z którym praca daje jednak wrażenie obcowania z oryginałem.

Bibliografia

- Bláhová E., 1995, *Über den kyrillischen Teil des Reimser Evangeliums oder über die Resusztation eines Mythos*, „Byzantinoslavica. Revue internationale des Etudes Byzantines”, vol. 56.
- Brătulescu V., 1966, *Miniaturi și manuscrise din Mănăstirea Putna*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, vol. 42, № 7–8.
- Črnčić I., 1878, *Assemanovo izbornô evangjelje*, Řím.
- Garzaniti M., 2001, *Die altslavische Version der Evangelien. Forschungsgeschichte und zeitgenössische Forschung*, [= „Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte”, Neue Folge, Reihe A: *Slavistische Forschungen*, Bd. 33], Köln : Weimar : Wien.
- Geitler L., 1883, *Die albanesischen und slavischen schriften*, Wien.
- Grubišić V., 2004, (rec.) *Саввина книга — древнеславянская рукопись XI, XI–XII и конца XIII века. Издание подготовили О. А. Князевская, Л. А. Коробенко, Е. П. Дограмаджиева*, „Slovo. Časopis Staroslavenskog instituta”, r. 52–53.
- Hanka V., 1846, *Sazavo-emmauzskoje svjatoje blagovéstvovanije, nynéze Remeskoje, vь Prazь*.
- Hanka V., 1853, *Svâtoö Evangeliö po Ostromirovu Sьpisku #q:f:Û:d i #q:f:Û:e I™tβ, vβ Praz™*.
- Hanka V., 1854, *Hradecký zlomek staroslovanských nedělních evangelií*, „Časopis Českého musea”, r. 28, sv. 1.
- Jagić V., 1879, *Quattuor Evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Berolini.
- Jagić V., 1881, *Das altslovenische Evangelistarium Pop Sava's*, „Archiv für slavische Philologie”, vol. 5.
- Jagić V., 1883: Ягич В., *Мариинское четвероевангеліе съ примъчаніями и приложеніями*, Санктпетербургъ.
- Jagić V., 1899, (rec.) Léger L., *L'Évangélique slavon de Reims, dit Texte du Sacre. Edition facsimile en héliogravure, publiée sous les auspices de l'Académie Nationale de Reims, précédée d'une Introduction historique par Louis Léger, 1899, Paris-Prague, fol.*, „Archiv für slavische Philologie”, vol. 21.
- Jagić V., 1907, *Словѣнскæ Псалѣтыг', Psalterium Bononiense, interpretationem veterem slavicam cum alus codicibus collatam, adnotationibus ornatam, apendicibus auctam*. Vindobonae : Berolini : Petropoli.
- Kałużniacki Ae., 1888, *Evangeliarium Putnanum*, [= *Monumenta linguae palaeoslovenicae collecta et in lucem edita*, vol. 1], Vindobonae et Teschenae.
- Kurz J., 1930, *K Zografskému evangeliu*, „Slavia”, roč. 9, seš. 3–4.
- Kurz J., 1932, *K Zografskému evangeliu*, „Slavia”, roč. 11, seš. 3–4.

- Kurz J., 1955, *Evangelarium Assemani, Codex Vaticanus 3. Slavicus Glag., Editio phototypica cum prolegomenis, Textu Litteris Cyrillicis Transcripto, Analyti, Annotationibus Palaeographicis, Variis Lectionibus, Glossario*, vol. 2, Pragae.
- Léger L., 1899, *L'Évangélaire slavons de Reims, Dit: Texte du Sacre, Edition facsimile en héliogravure publiée sous les auspices de l'Académie Nationale de Reims précédée d'une Introduction historique*, Reims : Prague.
- Lunt H. G., 1982, *On Dating Old Church Slavonic Gospel Manuscripts*, [w:] *South Slavic and Balkan Linguistics*, eds. A. A. Barentsen, R. Sprenger, M. G. M. Tielmans, [= *Studies in Slavonic and General Linguistic*, vol. 2], Amsterdam.
- Lysaght T. A., 1960, *Savvina Kniga*, [= *Slavic Studies Publications*], New Zealand.
- Łoś J., 1886, *Berichtigungen zum Reimser Evangelium*, „Archiv für slavische Philologie”, vol. 9.
- Miškovič A., Pogorielov V., 1929, *Spišské cyrilské úlomky XII.–XIII. staročia*, „Bratislava. Časopis Učené spoločnosti Šafaříkovy”, roč. 3, č. 1.
- Moszyński L., 1961, *Ze studiów nad rękopisem Kodeksu Zografskiego*, Wrocław : Warszawa : Kraków.
- Moszyński L., 2003, (rec.) Десподова В., Јачева-Улчар Е., Митревски Ј., Новотни С., Чичева-Алексиќ М., *Трескавечки еухологиум*, [= *Македонски средновековни ракописи*, VI], Прилеп 2000, „Rocznik Slawistyczny”, r. 53.
- Páta J., 1915, *Zlomek evangelistáře XIII. století Sofijské národní knihovny (Č. 397): Studie gramaticko-lexikální*, [= „Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění”, třída III, číslo 41], Praha.
- Polívka J., 1884, *Nejnovější publikace památek staroslověnského písemnictví*, „Listy filologické a paedagogické”, 11.
- Popescu P., 1962, *Manuscrite slavone din mănăstirea Putna, I*, „Biserica Ortodoxă Română”, vol. 80, № 1–2.
- Ostapczuk J., 2010a, *Cerkiewnośłowiański przekład liturgicznych perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*, Warszawa.
- Ostapczuk J., 2010b, *Fragmenty cerkiewnośłowiańskich rękopiśmiennych lekcjonarzy w zbiorach Muzeum Narodowego w Pradze (edycja tekstu i klasyfikacja typologiczna)*, „Rocznik Slawistyczny”, r. 59.
- Ostapczuk J., 2010c, *Projekt badawczy tekstu staro-cerkiewno-śłowiańskiego ewangeliarza krótkiego*, „Slavistica Vilnensis (Kalbotyra)”, 55 (2).
- Rački F., 1865, *Assemanov ili Vatikanski Evangelistar*, Zagreb.
- Rott-Zebrowski T., 1985, *Кирилловская часть Реимского Евангелия. Лингвистическое исследование*, Lublin.
- Silvestre B., 1843, 1852, *Évangélaire slave de Reims ou Texte du sacre*, Paris.
- Trautmann R., 1921, *Staroruské evangelium Archangelské*, „Listy filologické”, roč. 48.
- Vajs J., Kurz J., 1929, *Evangelarium Assemani, Codex Vaticanus 3. Slavicus Glag., Editio phototypica cum prolegomenis, Textu Litteris Cyrillicis Transcripto, Analyti, Annotationibus Palaeographicis, Variis Lectionibus, Glossario*, vol. I: Prolegomena, Tabulae, Pragae.
- Vondrák V., 1908, (rec.) *Savvina kniga*. Трудъ Vjačeslava Ščepkina. Izdanie otdělenija ruskago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii naukъ. Съ приloženiemъ 4-хъ

- fototipičeskichъ snimkov. Sankpeterburgъ. 1903. VIII+235 S., gross 8°, [Pamjatniki staroslavjanskago jazyka, томъ I, вып. 2-ј], „Rocznik Slawistyczny”, г. 1.
- Weingart M., 1949, *Texty ke studiu jazyka a písmenictví staroslověnského*, Druhé, revídované vydání nově upravil J. Kurz, v Praze.
- Алексеев А. А., 1988, *Задачи научного издания славянских и русских источников XI–XVI вв.*, „Вопросы языкознания”, 4.
- Алексеев А. А., 2003, *Перспективы текстологии: от реконструкции архетипа к истории текста*, „Труды Отдела древнерусской литературы ИРЛИ РАН”, т. 54.
- Алексеев А. А., 2010, *Остромирово Евангелие и византийско-славянская традиция Священного Писания*, [w:] *Остромирово Евангелие и современные исследования рукописной традиции новозаветных текстов. Сборник научных статей*, ред. А. А. Алексеев, Е. В. Крушельницкая, Санкт-Петербург.
- Амфилохий, архим., 1882, *Четвероевангелие Галичское 1144 года, сличенное съ древле-славянскими рукописными Евангелиями XI–XVII в. и печатными: Острожскимъ 1571 и Киевскимъ 1788 г. съ греческимъ евангельскимъ текстомъ 835 года*, т. 1, Москва.
- Амфилохий, архим., 1883а, *Четвероевангелие Галичское 1144 года, сличенное съ древле-славянскими рукописными Евангелиями XI–XVII в. и печатными: Острожскимъ 1571, Кутейнскимъ 1652 и Киевскимъ 1788 г., съ греческимъ евангельскимъ текстомъ 835 года*, т. 2, Москва.
- Амфилохий, архим., 1883б, *Дополнение къ Галичскому сличительному Четверо-евангелию*, т. 3, Москва.
- Архангельское Евангелие 1092 года, 1997, *Архангельское Евангелие 1092 года. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели*, ред. Л. П. Жуковская, Т. Л. Миронова, Москва 1997.
- Биллярскій П. С., 1848, *Судьбы церковнаго языка. Историко-филологическія изслѣдованія. 2. О кирилловской части Реймскаго евангелія*, Санктпетербургъ.
- Богданова С., 1985, *Туровско Евангелие. Индекс на словоформите*, „Годишник на Софійския университет св. Климент Охридски. Факултет по славянски филологии”, Езикознание, т. 79, № 2.
- Будиловичъ А., 1882, *Варшавскій листокъ изъ церковнославянскаго евангелія русскаго письма XI–XII вѣка*, „Русскій Филологическій Вѣстникъ”, 2.
- Вознякъ М., 1913, (гес.) *Е. Карскій — Архангельское Евангеліе 1092 г. По поводу изданія Румянцевскаго музея (Москва 1912)*, РФВ, 1913, кн. 2, стор. 467–477, „Записки Наукового Товариства імени Шевченка”, 114, кн. 4.
- Востоковъ А., 1843, *Остромирово Евангеліе 1056–57 года. Съ приложеніемъ греческаго текста евангелій и съ грамматическими объясненіями*, Санктпетербургъ.
- Георгиевскій Г., 1912, *Архангельское Евангеліе 1092 года. Изданіе Румянцевскаго музея*, Москва.
- Георгиевски М., 1979, *Македонското книжевно наследство од XI до XVIII век*, Скопје.

- Гильтебрандтъ И. А., 1869, *Tárovskoe evangelie odinnadcatago v™ka, II. Древній текстъ, съ современнымъ насупротивъ и съ отмънами по Остромирову Евангелію*, Вильна.
- Грунскій Н. К., 1906, *Охридское Евангеліе*, „Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ”, т. 11, кн. 4.
- Грунскій Н. К., 1907, *Къ Зографскому Евангелію*, „Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ”, т. 83, кн. 3.
- Даничић Ђ., 1864, *Никольско јеванђеље*, Београд.
- Дограмаджиева Е., 2000, *Синаксарните четива в ранните славянски Евангелски рѣкописи*, „Palaeobulgarica”, vol. 24, № 1.
- Дуйчев И. С., 1968, *Болонски псалтир. Български книжовен паметник от XIII в. (фототипно издание)*, София.
- Дурново Н. Н., 2000, (реc.) *Архангельское Евангеліе 1092 года. Издание Румянцевскаго музея. М., 1912*, [w:] *tenže, Избранные работы по истории русскаго языка*, Москва.
- Евангеліе от Иоанна, 1998, *Евангеліе от Иоанна в славянской традици*, [= *Novum Testamentum Palaeoslovenice*], изд. подготовили А. А. Алексеев, А. А. Пичхадзе, М. Б. Бабицкая, И. В. Азарова, Е. Л. Алексеева, Е. Л. Ванеева, А. М. Пентковский, В. А. Ромодановская, Т. В. Ткачева, Санкт-Петербург.
- Жуковская Л. П., 1964, *Новые данные об оригиналах русской рукописи 1092 г.*, [w:] *Источниковедение и история русскаго языка*, ред. С. И. Котков, В. Ф. Дубровина, Москва.
- Жуковская Л. П., 1976, *Текстология и язык древнейших славянских памятников*, Москва.
- Жуковская Л. П., 1978, *Реймское евангеліе. История его изучения и текст*, [= Предварительные публикации Института русскаго языка АН СССР. Проблемная группа по экспериментальной и прикладной лингвистике, вып. 114], Москва.
- Жуковская Л. П., 1981, *Научное факсимильное издание древних рукописей*, [w:] *Проблемы научнаго описания рукописей и факсимильнаго издания памятников письменности. Материалы Всесоюзной конференции*, ред. М. В. Кукушкина, С. О. Шмидт, Ленинград.
- Жуковская Л. П., 1995, *Архангельское Евангеліе 1092 г. — уникальнй памятник древнерусской и славянской письменности*, [w:] *Архангел´скомѹ Evangelію 1092 goda 900 лет. Материалы научной конференции*, ред. Л. П. Жуковская, Москва.
- Жуковская Л. П., 1997а, *Архангельское Евангеліе 1092 года — уникальнй памятник древнерусской и славянской письменности*, [w:] *Архангельское Евангеліе 1092 года. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели*, ред. Л. П. Жуковская, Т. Л. Миронова, Москва.
- Жуковская Л. П., 1997б, *Текстология и лексика Архангельскаго Евангеліа 1092 года*, [w:] *Архангельское Евангеліе 1092 года. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели*, ред. Л. П. Жуковская, Т. Л. Миронова, Москва.

- Запаско Я. П., 1995, *Пам'ятки книжкового мистецтва, Українська рукописна книга*, Львів.
- Иванова-Мавродинова В., Джурова А., 1981а, *Асеманиево евангелие. Факсимильно издание*, София.
- Иванова-Мавродинова В., Джурова А., 1981б, *Асеманиевото евангелие, Старобългарски глаголически паметник от X век. Художествено-историческо проучване*, София.
- Ильинский Г. А., 1905, *Среднеболгарские листки Ундольскаго XII–XIII века*, „Известия Отдѣления русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ”, т. 10, кн. 3.
- Ильинский Г. А., 1906, *Сверлижские отрывки*, „Статии по славяновеѣдѣнію”, вып. 2.
- Ильинский Г. А., 1915, *Охридские глаголические листки. Отрывокъ древне-церковно-славянскаго евангелія XI в.*, [= Памятники старославянскаго языка, т. 3, вып. 2], Петроградъ.
- Каринский Н. М., 1914, (гес.) *Перечень важнѣйшихъ неточностей послѣдняго изданія Саввиной Книги*, „Известия Отдѣления русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ”, т. 19, кн. 3.
- Каминский Ф. В., 1923, *Отрывки евангельскихъ чтений XI в., именуемые Куприяновскими (Новгородскими)*, „Известия Отделения русскаго языка и словесности Российской Академии Наукъ”, т. 28.
- Карский Е. Ф., 1904, *Листки Ундольскаго. Отрывокъ кирилловскаго евангелія XI-го века. Фототипическое воспроизведение текста и исследование письма и языка*, [= Памятники старославянскаго языка, т. 1, вып. 3], Санктпетербургъ.
- Карский Е. Ф., 1913, *Архангельское Евангелие 1092 г. По поводу изданія Румянцевскаго музея (Москва 1912)*, „Русскій Филологическій Вѣстникъ”, т. 69.
- Карский Е. Ф., 1962, *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*, Москва. КМЕ 1985–2003: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 1–4, София.
- Князевская О. А., 1981, *Палеографическое исследование в изданиях и описаниях славяно-русских рукописей (постановка проблемы)*, [w:] *Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. Материалы Всесоюзной конференции*, ред. М. В. Кукушкина, С. О. Шмидт, Ленинград.
- Крушельницкая Е. В., 2010, *Остромирово Евангелие и Российская Национальная Библиотека: хранение и изучение памятника*, [w:] *Остромирово Евангелие и современные исследования рукописной традиции новозаветных текстов, Сборник научных статей*, ред. А. А. Алексеев, Е. В. Крушельницкая, Санкт-Петербург.
- Кукушкина М. В., 1981, *Итоги и перспективы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности в Библиотеке АН СССР*, [w:] *Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. Материалы Всесоюзной конференции*, ред. М. В. Кукушкина, С. О. Шмидт, Ленинград.

- Левочкин И. В., 1997, *Архангельское Евангелие 1092 года среди древнерусских книг XI века*, [w:] *Архангельское Евангелие 1092 года. Исследования. Древнерусский текст. Словоуказатели*, ред. Л. П. Жуковская, Т. Л. Миронова, Москва.
- Новый Заветъ, 1892, *Новый Заветъ Господа нашего Иисуса Христа. Трудъ святителя Алексея, митрополита московскаго и всея Руси*. Фототипическое издание Леонтия, митрополита московскаго, Москва.
- Лихачев Д. С., 1981, *Выступление на конференции*, [w:] *Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. Материалы Всесоюзной конференции*, ред. М. В. Кукушкина, С. О. Шмидт, Ленинград.
- Мальцева О. В., 2006, *Основные этапы изучения „Архангельского евангелия 1092”*, „Слов’янський збірник”, № 12.
- Милићевић М. Ђ., Шафарик Ј., 1866, *Сврљишки одломци јеванђеља и запис од 1279. године*, „Гласник Српског ученог друштва”, књ. 3, св. 20.
- Минчева А., 1978, *Старобългарски кирилски откъслци*, София.
- Михайловъ А. В., 1912, *Опытъ изученія текста книги Бытія пророка Моисея въ древне-славянскомъ переводѣ*, ч. 1: *Паримейный текстъ*, Варшава.
- Неборский М. Ю., 1995, *Факсимильное издание 1912 г. Архангельского Евангелия 1092 г. (1912 г., техника и процесс)*, [w:] *Arxangel'skomu Evangelii 1092 goda 900 let. Материалы научной конференции*, ред. Л. П. Жуковская, Москва.
- Остромирово Евангелие 2010, *Остромирово Евангелие и современные исследования рукописной традиции новозаветных текстов. Сборник научных статей*, ред. А. А. Алексеев, Е. В. Крушельницкая, Санкт-Петербург.
- Остромирово Евангелие 1056–57, 1988: *Остромирово Евангелие 1056–57. Факсимильное воспроизведение памятника*, Н. Н. Розов, П. Нечаев, Ленинград: Москва.
- Паплонскій И., 1848, *О Реймскомъ Евангелии*, „Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія”, ч. 57.
- Пуцко В. Г., 1995, *Иллюминация Реймского евангелия (кирилловская часть)*, „Byzantinoslavica”, vol. 56, № 3.
- Родић Н., 1995, *Сврљишки одломци јеванђеља (XIII век)*, прво издање, Ниш.
- Родић Н., Јовановић Г., 1986, *Мирослављево Јеванђеље. Критичко издање*, [= Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење: Споменици на српском језику, књ. 33], Београд.
- Романски Ст., 1945, *Старобългарски език в образци*, София.
- Саввина книга 1999: *Саввина книга. Древнеславянская рукопись XI, XI–XII и конца XIII века. Ч. 1: Рукопись, текст, комментарии, исследование*, изд. подг. О. А. Князевская, Л. А. Коробенко, Е. П. Дограмаджиева; отв. ред. О. А. Князевская, Москва.
- Савинковъ И. К., 1889, *Остромирово Евангелие 1056–1057 г., (Второе) Фотолитографическое издание*, С.-Петербургъ.

- Сводный каталог, 1984, *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв.*, ред. Л. П. Жуковская, Н. Б. Тихомиров, Н. Б. Шеламанова, Москва.
- Скупский Б. И., 1979, *Вопросы источников реконструкции синтаксиса первоначального славянского перевода евангелия (в связи с исследованием дательного самостоятельного). Методические заметки, часть I*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch”, Bd. 25.
- Славова Т., Добрев И., 1995, *Проект за критическо издание на старобългарското тетраевангелие. Реконструиран Кирило-Методиев текст с разночтения и критически апарат*, „Кирило-Методиевски студии”, кн. 10.
- Соболевский А. И., 1887, *Кириловская часть Реймского Евангелия*, „Русский Филологический Вѣстникъ”, т. 17.
- Сперанский М., 1899, *Разбор сочинений Г. А. Воскресенского*, „Записки Императорской Академии Наукъ по Историко-филологическому отдѣленію”, серия 8, т. 3, ч. 5.
- Срезневский И. И. 1867, *Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ*, № 25: *Отрывокъ изъ Русскаго списка книги Евангелскихъ чтеній XI вѣка*, „Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ”, т. 1, вып. 3.
- Срезневский И. И., 1868, *Древніе славянскіе памятники юсоваго письма съ описаніемъ ихъ и съ замѣчаніями объ особенностяхъ ихъ правописанія и языка*, „Сборникъ статей, читанныхъ въ Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ”, т. 3.
- Срезневский И. И., 1874, *Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ* (т. 2), „Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академии Наукъ”, т. 12, № 1.
- Стојановић Љ., 1897, *Мирослављево јеванђеље*, Беч.
- Темчин С. Ю., 1993, *Было ли краткоапракосное Евангелие первой славянской книгой, переведенной с греческого*, [w:] *Исследования по славянскому историческому языкознанию: памяти проф. Г. А. Хабургаева*, ред. Б. А. Успенский, М. Н. Шевелева, Москва.
- Темчин С. Ю., 2010, *Структурные особенности кодекса Тп-14, содержащего Саввину Книгу*, [w:] *Исследования по кирилло-мефодиевистике и палеославистике*, [= Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, t. 5], Kraków.
- Тот И. Х., Хоргоши Э., Хорват Г., 1978, *Туровские листки*, „Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozef nominatae. Dissertationes slavicae”, vol. 13, Szeged.
- Трескавечки еухологиум 2000, *Трескавечки еухологиум*, [= Македонски средновековни ракописи, 6], ред. В. Десподова (и др.), Прилеп.
- Тárovskoe Evangelie, 1868, *Тárovskoe Evangelie odi nadcatagŠ v™ka, I jdanie Vi lenskagŠ ÅcebnagŠ OkrÁga*, С. Петербургъ.
- Филимоновъ Г., 1874, *Славянскія знаменитости въ пределахъ Франціи. 1: Реймское Евангелие*, „Вѣстникъ Общества древнерусскаго искусства при Московскомъ Публичномъ музее”, вып. 4–5.

- Францевъ В. А., 1900, *Къ исторіи изданій Реймскаго Евангелія*, „Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія”, ч. 330, июль.
- Христова Б., Караджова Д., Икономова А., 1982, *Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България*, т. 1, София.
- Цоневъ Б., 1906, *Добрѣйшово четвроевангеле. Сръднобългарски паметникъ отъ XIII вѣкъ (Софийска Нар. Библиотека № 307 и Белградска Нар. Библиотека № 214)*, [= Български старини, кн. 1], София.
- Цоневъ Б., 1910, *Описъ на ръкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната Библиотека въ София*, София.
- Цоневъ Б., 1914, *Врачанско евангеле. Сръднобългарски паметникъ отъ XIII вѣкъ*, [= Български старини, кн. 4], София.
- Щепкинъ В. Н., 1903, *Саввина книга*, [= Памятники старославянскаго языка, т. 1, вып. 2], Санктпетербургъ.
- Эрастов Д. П., 1981, *Факсимильное издание — косвенный путь повышения физической сохранности рукописных памятников*, [w:] *Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. Материалы Всесоюзной конференции*, ред. М. В. Кукучкина, С. О. Шмидт, Ленинград.

Summary

Editions of the *Archangel Gospel* (1092) in the light of the publications of the other Slavonic script monuments

This article is devoted to the Cyrillic and Glagolitic Gospel manuscripts that were published in the 19th and the 20th century and which are of great importance for the written Slavonic tradition. It describes advantages and disadvantages of the selected examples of Gospel text editions. The article focuses on using these publications for a detailed text research. In this background, both of the two editions of the *Arkhangelsk Gospel* are discussed: the first one (a facsimile) from 1912, and the second one (a text edition) from 1997. A comparison of the Gospel text and the liturgical information in these two publications of the *Arkhangelsk Gospel* shows that there are some differences between them. Making these differences available to the reader will allow using an easily available text edition for textual criticism, instead of using the facsimile of the *Arkhangelsk Gospel*, which is hard to find.